

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 79
(19710)
2023 чылдың
октябрь 18
среда

Хүннүң үнери — 07:10
Ажары — 17:44
Хүн дурту — 10:34

Садар өртээ
хостуг

12+

Үениң аайы-биле хөгжүп олурар техникум

Материалды 4-кү арындан номчуур.

/ Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

Дүжүт байырлалы

Тайгалар кырында келир кыштың баштайгы хары чаапкан. Алдын күстүн сөөлгү хуннеринде хову-шөлдеринде мал чемиңиң белеткели барык доозулган...

/ 3-кү арында

Одалга сезонун эки эгелзэн

Эрткен чылдан тура кожууннарда чурттакчы чонга садар хөмүр складтары ажылдап эгелзэнден бээр хөмүр сөөртүлгези болгаш ооң өрте-үнезиниң дугайында айтырыглар чүгээртеп келген...

/ 4-кү арында

65 млн рубльди дыштанылга лагерьлерин
чаартырынче угландыраар.

Чаа удуртукчуну томуйлаан

Эрткен неделяда Тываның Адалар болгаш эрлер чөвүлели юбилейлиг хүнүн демдеглээн байырлыг хуралга чөвүлелдин чаа удуртукчуну томуйлаан.

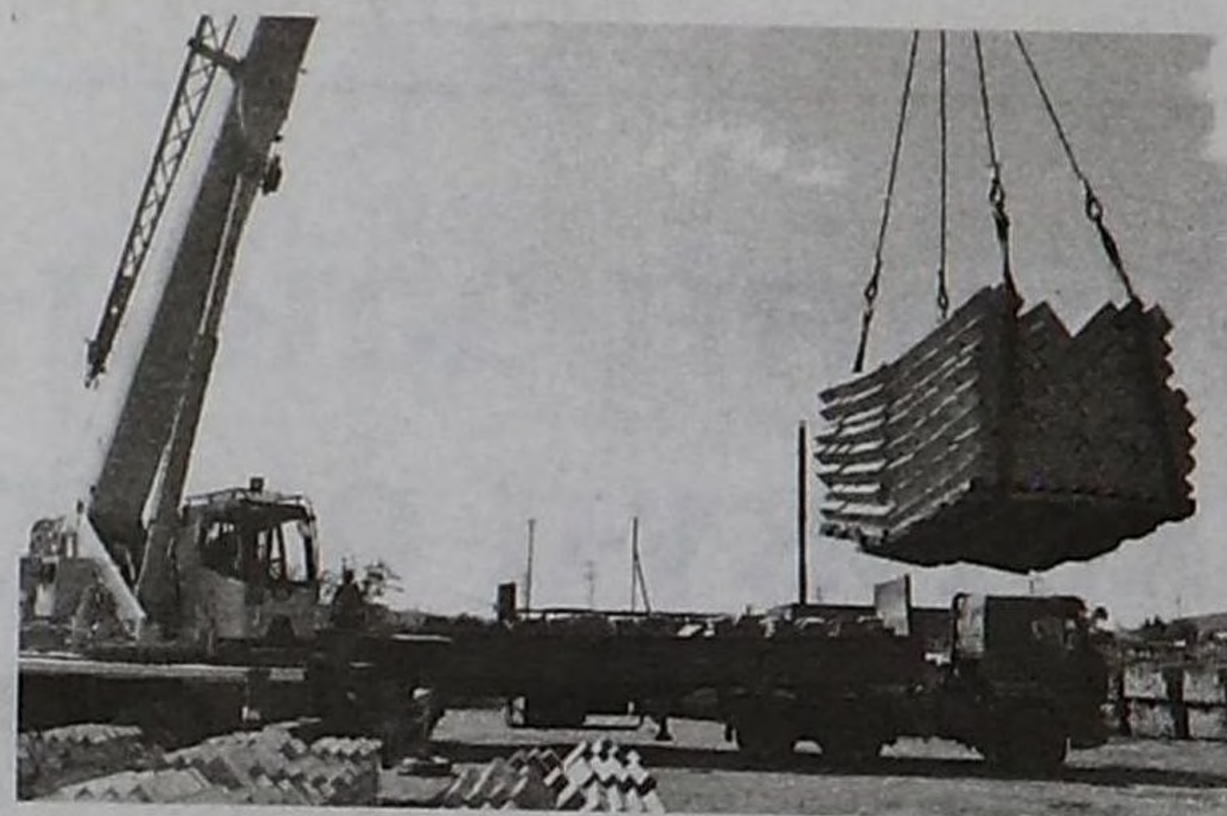
Көскү күрүнө болгаш хей-ниити ажил-дакчызы Хонук-оол Монгуш каттыжышкынның ажилын он чыл удурткан. Күрүнө органнарынга, хей-ниити организацияларынга ажилдаан улуг арга-дуржулгалыг Сайдаш Монгуш Чөвүлелдин чаа удуртукчунда соңгуткан.

Ол Элээр күштер эвилели регионалдыг организацияның даргазы болуп турар. Адалар чөвүлелиниң чаа лидери Тыва Республикага Элээр чорук хүнүн кириер дугайында баш бурунгаар чүүлүг деп көргөн саналды республиканың удуртулгазынча саналдап киригенин чарлаан.

/ Бистиң корр.

Владислав ХОВАЛЫГ: “Регионалдыг каттышкан продукт 100 млрд хире рубль болган”

“Бо чылдың 9 айының дургузунда Тываның экономиказы ниитизи-биле өзүлдеги болган. 2023 чылдың дургузунда регионалдыг каттышкан продукт 100 млрд хире рубль болган. Ол дээрже амдызында баш бурунгааргы саннар-дыр, ынчалза-даа олар бүзүрениң көстүр, чүге дизе амгы үеде чамдык адырларда бүдүрүлгениң көргүзүглери өзүлдеги болган. Чижеглей алырга, демир-деске хамаарышпас минералдыг продукцияның бүдүрүлгези-биле, пөс-таавы, тускай идик-хеп дааранылгазы болгаш өске-даа төлөвилелдин боттанылгазы-биле болбаазырадылга үлетпүрүндө өзүлдениң индекзин көрүп турар бис.

Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң амы-хууда программазының боттанылгазы, оң иштинде болбаазырадылга болгаш тывыш үлетпүрүндө, туризм адырында улуг төлөвилелдерниң, электри хандырылгазының комплекстиг планының күүселдези инвестицияларның өзүлдезин болдурган. Бо чылдың 9 айында республиканың кол капиталынча 10 млрд рубльди салган, ол дээрже 2022 чылдың ол-ла үелеринге көөрде, 3,2 хуу өзүлдеги болган. Ол бүгү бистиң регионну ажил-херек чорударынга идегелдиг, таарымчалыг хүрээлел кылдыр көрүп эгелээни ол-дур” — деп, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг социал четкилерде бодунуң арынынга бижээн.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

| ЧӨПШЭЭРЕЛ ЧОК ЧЕР УЧАСТОКАРЫ |

Оптутугларга мегелетпес

Чер участоктарын чөпшээрел чокка ээлеп ап, оларны кажарлап садыпкаш, ажык-кончаа үндүрүп алыксаан кижилер-биле демисел Тывада үргүлчүлөп турар.

Чер болгаш өңчү-хөреңги харылзааларының сайыды Аян Допуй-оолдун чугаазы-биле алырга, чөпшээрел чокка ээлеп алган чер участоктары болгаш ында туткан бажың-балгат колдуунда Спутник микрорайон биле Вавилин этпээнде.

Билдинмес кижилер боттарының кара туразы-биле херимнээш, бажың тутар деп турган чер участоктарын ээлчеглиг рейд үезинде Спутник микрорайондан илередип тыпкан.

Чер участоктарын чөпшээрел чокка ээлеп алып, аңаа бажың-балгат тутар, хоойлу-дүрүмгө дүүшпес чоруктарны чайладыр талазы-биле ажил республикада доктаамал чоруп турар. Херимнээш, хоойлуга чөрүштүр аңаа тудугларны туткан чер участоктарын яамы илередип тып турар.

Сайыттын сөстери-биле алырга, Кызылда кайы хамаанчок туткан бажыңнар бар, чүге дээрже хоойлу-дүрүмнү тоовас кижилер чер участоктарын чөпшээрел чокка эжелеп алгаш, оларны садып алыксааннарны

мегелеп, документилерни удатпас кылдырып бээр бис деп аазап, кандыг-даа документилер чок чер участоктарын садып турар. Боттарының ол мегезин чер участогун садып алган кижиниң шимчeves өңчүзү кылдыр кылдыртып бээр аазаашкыны-биле будулдуруп каарлар. Ындыг кижилер акшаны холунга апкан соонда, садып алыкчыдан чаштынып, ис чок чиде бээрлер. А садып алган кижиге оң тудуп кааны тудуглар чөпшээрел чок, оларны бузар дугайында дыңнадылар судтан кээр.

Кажар-оптут кижилерге мегелетпес дизе, чер участогун садып алырының мурнунда Чер болгаш өңчү-хөреңги харылзааларының яамызынга азы Кызыл хоорайның мэриязынга баргаш, ол чер участогун садып болурун азы болбазының, чер участогун садып турар кижиниң хууда шимчeves өңчүзү бе дээрзиниң дугайында билип алыры чугула. Оон аңгыда, хамааты Росреестрге баргаш, садып турар участока кандыг тудугларны тутар азы тудуп болбазының дугайында тайылбырны ап болур.

“Кадастр үчүдүндө тургускан чер участоктарын садар таварылгалар база бистиинде көвүдзэн. Ындыг чер участоктары кайы-бир хамаатының шимчeves өңчүзү эвес дээрзин сагындырып

каар-дыр мен. Муниципалдыг болгаш күрүнениң өңчүзүнге хамааржыр чер участоктарын хоойлуда көрдүнгөн садыглаашкын таварыштыр садып ап болур. Черни чөпшээрел бээриниң оон өске дүрүмнери чок, кажар-оптут кижилерге мегелеттирип, чер участоктарын садып алган хамаатылар оларны кеземче херээнге хаара тутар болгаш боттарының акшазын эгидип бээриниң дугайында билдиришкенин истелге органнарынга кириер ужурлуг” — деп, Аян Допуй-оол демдеглээн.

Хоойлу-дүрүм өзүгаар чөпшээрел документилери чок чер участоктарын садыпкан элээн каш кижилерге хамаарыштыр истелге херектерин амгы үеде чорудуп турар.

Чер участогун кайы тала ажыглаар эргелиин суд тодарадып, чогуур шиитпирни хүлээп алган соонда, судтуң шиитпирин суд приставтары күүседир ужурлуг.

Суд приставтарының федералдыг албанының кол сорулгазы — судтарның күштүг апарган шиитпирлерин күүседир. Чер участоктарын хоставаан кижилерниң саны сөөлгү үеде Тывада көвүдзэнин Россияның суд приставтарының Тыва Республика талазы-биле эргелели айтып турар. Судтуң шиитпирин күүседир хүлээлгелиг хамаатылар ону эки тура-би-

ле күүседиринден ойталап турарындан ыңдыг байдал тыптып келген. Судтуң шиитпирин хамааты эки тура-биле күүседиринден ойталаан дугайында документилерге үндезилеп, судтуң шиитпирин хамааты күүседириниң дугайында херекти суд приставы оттуруп, оң дугайында доктаалды хамаатыга албан өзузу-биле дыңнаткан соонда, 5 хонук дургузунда чер участогун ол боду хостаан болза, судтуң шиитпирин күүседиринге үндүргөн акша чарыгдалдарын хамаатыдан төлөттүрбейн барып болур.

“Россияның суд приставтарының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң Кызыл хоорай салбырында чүгүл Спутник микрорайонда чер участоктарынга хамаарыштыр 20 ажыг күүселде херектери бар. Оларның 16-зы судтуң шиитпирин эки тура-биле күүсетпээн хамаатыларга хамааржыр. Суд приставтарының ап чорутканы

хемчег бүрүзү судтуң шиитпирин шын болгаш өй-шаанда күүседиринче буруулуг хамаатыны албадарынча угланган” — деп, Россияның суд приставтарының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң парлалга албаны демдеглээн.

Спутник микрорайонда амгы үеде хостуг черлерге чуртталга бажыңнары тутары болдунмас, оларны чурттуң камгалалынга ажыглаары көрдүнгөн.

Чер участоктарын чамдык хамаатылар чөпшээрел чокка эжелеп ап турары чуртталга тудуун планын чорударынга шаптыктап келген. Вавилин этпээнге чаа школа тудуун эгелээр арга чок болганын, ол чүүл микрорайоннун хөгжүлдезинге доктар-моондак дээрзин Кызыл хоорайның мэриниң тудуг талазы-биле оралакчызы Артыш Кыргыс чугаалаан.

/ ТМГ-ниң медээлеринден Ш. МОҢГУШ белеткээн.

Дүжүт байырлалы

Тайгалар кырында келир кыштың баштайгы хары чаапкан. Алдын күстүң сөөлгү хүннеринде хову-шөлдеринде мал чеминиң белеткели барык доозулган, тарааның дүжүдүн чидириг чокка ажаап алыр ажил улам шапкынчаан.

/ Тараажы Чакар Донгак.

Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының сөөлгү медээлери өзугаар алырга, тараа шөлдеринде дүжүттүң барык чартыын ажаап алган. Ниитизи-биле 9 муң тонна тараа дүжүдүн шаңнарда аппарып дүжүргөн. 25 муң тонна хире картофельди, 5 тонна чыгыны ногаа аймаан ажаап алган. Дүжүттүң шуптузун октябрь айның сөөлгү хүннеринге чедир ажаап алыр дээш, көдээниң ишчилери кызымак ажилдап турар.

Күс чүгле шудургу ажил-иштиң үези эвес, чаагай дүжүттү хайырлаан Ие черге кижилер чалбарып, аңаа өөрүп четтиргенин илередип, көдээниң чурттакчы чону "Алдын күстүң сөңү" дүжүт байырлалдарын эрттирип турарлар. Суму, суур бүрүзүңге дүжүт байырлалы бир янзы онзагай. Бии-Хем кожуунуң Хадың сумунуң девискээри —

картофель ораны. Аңаа тарып өстүргөн картофель дыка дүжүткүр боор. Хадыңның чону картофельдиң бедик дүжүдүн чылдың-на ажаап ап келген. Ынчангаш күзүн Картофель байырлалын эрттирери чаагай чаңчыл апарган. Бо байырлалдың бир чаңчылы — эң улуг картофельди шилип алыры. 2023 чылда Хадың сумунуң чурттакчызы Эдуард Ойбаевич Байкара эң улуг, 1 кг 467 грамм деңзилиг картофельди тарып өстүргөш, идер-терге-биле шаңнаткан.

Улуг-Хем кожуунуң хоочуннар чөвүлелдери «Алдын күстүң сөңү» деп делгелге-ярмарканы Хайыракан суурнуң көдээ Культура бажыңына организастап эрттирген. Аңаа хоочуннар сумуларын хей хоочун ногаажылар идепкейлиг киришкен.

Шагаан-Арыгның «Сорунза» клубтуң кежигүннери янзы-бүрү ногаа аймаандан кылган аш-чемин делгеп салганнар.

Көк-Чыраа арбанының эрес-кежээ хоочуну Мария Дамчай чыгаш, кургадып алган эм ойттарын кандыг аарыглардан эмненип ижерин тайылбырлап көргүскөн. Ногаа болгаш кат аймаан тарып өстүрер талазы-биле боттарының арга-дуржулгазы-биле хоочуннар аразында солукканнар. Ногаажыларның ыр-шоору, танцы-самы делгелге-ярмаркага чаңыланып, дүжүт байырлалын каастаан.

Күстү агаар-бойдустуң дөрт эргилдезиниң эң чаражы деп шүлүкчүлериң алгап мактааны-даа анаа эвес. Тываның кончуг чараш булуңнарының бирээзи Каа-Хем кожуунга күстүң өңү — алдын-сарала. Ону алгаан ырлар, шүлүктөр Сарыг-Сеп суурга эрткен Дүжүт байырлалына чаңыланып турган. Уран чүүлдүң "Октаргай" ансамбли, улустуң аас чогаалының "Туралык" бөлүү, Дерзиг-Аксы суурнуң

хоочуннарының ыры ансамбли дээш өске-даа чогадыкчы коллективтер күстүң чараш-каазын, дүжүттүң чаагайын мактап ырлааннар. Бүрүн-Хем, Суг-Бажы, Бүрүн-Аксы болгаш Дерзиг-Аксы сумуларның ногаажылары боттарының ажаап алганы ногаа аймаандан кылган аш-чеми-биле Дүжүт байырлалының киржикчилерин шуптузун тогтутур чемгерген.

Кызылга болуп эрткен «Тараа дою» этнофестивальга чиңге-тараадан аш-чемни канчаар кылып алырының улусчу аргаларын херек кырында көргүскени дыка солун-даа, кончуг ажыктыг-даа болган. "Чиңге-тараадан чем кылырының эң эки мастер-клазы" деп номинацияга Чаа-Хөл кожуунуң Булуң-Терек суурнуң Николай Танзын аттыг көдээ Культура бажыңының "Хээлер" клубунуң кежигүннери шылгараан. Ол ындыг болур-даа ужурлуг! Күчүлүг Улуг-Хем биле шапкын Хемчиктин каттышкан белдириниң чооккавы девискээри Тываның эң чавыс чери. Ооң агаар-бойдузу чиңге-тараа тарып өстүреринге дыка таарымчалыг. Ону эртемниң шинчилелдери бадыткаан.

2022 чылда кааңнаашкынның уржуунда республикага дүжүт хирелиг, а 2023 чылда дүжүт багай эвес болган. Ынчангаш Тываның чону Төрзэн черинге, ооң агаар-бойдузунга чаагай дүжүт дээш чалбарып, байырлап турары бо.

АЛДЫН КҮСТҮҢ СӨҢҮ

"Таңды кержин чааскаан четтирбес — арат чону-биле үлежир" деп тыва улустуң үлегер чугаазы бар. Чигеле сөглээн. Республиканың тараажылары, ногаажылары шудургу ажылы-биле тарып өстүрүп, ажаап алган дүжүдүн арат чону-биле үлежип турарлар.

Бо чылында дүжүдүнүң бир чамдызын олар Украинада тускай шериг операцияда киржип турар чаңгыс чер чурттугларывыс оолдарның өг-бүлелеринге алдын күстүң сөңү кылдыр берген. Чөөн-Хемчик кожуунда тараажы арат Чакар Донгак ачы-буян чедирип чорууру-биле чонга билдингир. Ачы-буян марафоннарының болгаш акцияларының удаа-дараа киржикчизи. Тускай шериг операцияда киржип турар чаңгыс чер чурттугларывыс оолдарның өг-бүлелеринге дуза кылдыр 25 дүрүг сигенни, 3 тонна суланы алдын күстүң сөңү кылдыр берген. "Дайынчы албан-хүлээлгезин күүседип турар бистиң оолдарывыска болгаш оларның өг-бүлелеринге, ажы-төлүңге чүү хире бергезин билдир мен" — деп, Чакар Маадыр-оолович чугаалаан.

Улуг-Хем кожуунда Радмир Сат тарып өстүргөн картофелиниң дүжүдүн ажаап алгаш, ооң чамдызын Кызылдың мэриязынга аппарып берген. Радмир шак ынчалдыр ТШО-да дайынчы оолдарның 44 өг-бүлелеринге дузалашкан.

"Идегелдин чери" ("Земля надежды") көдээ

кооператив база тарып өстүргөн картофелиниң дүжүдүн Таңды кожуунуң чурттакчыларының болгаш аңгы-аңгы коллективтерниң, студентилерниң дуза-зы-биле ажаап дооскаш, ооң чамдызын ТШО-да киржип турар, дайынчы хөдөөлишкinner үезинде аар балыглаткан оолдарның өг-бүлелеринге дузаламчы кылдыр берген.

Алена Александровнаның бодунуң ийи оглу тускай шериг операцияның киржикчилери болгаш, ооң эш-өөрүнүң өг-бүлелеринге чүү хире бергезин, оларга дузалажырының эргежок чугулазын ие кижизе билдир деп "Идегелдин чери" көдээ кооперативтиң удуртукчусунуң дугайында ооң чаңгыс чер чурттуглары социал четкилерге бижээн. А ол дээрге ава кижиниң турсоруктуунга, ачы-буянының дака бедик үнелел-дир.

Ажаап өстүргөн дүжүдүн алдын күстүң сөңү кылдыр чонунга ачы-буянга үлөп берип турар кижилерниң ажил-үлөзи бүдүнгүр-ле болзун!

/ Ш. МОҢГУШ.

Чуруктарны социал четкилерден хоолгалаан.

Чиигелделиг ипотека боттанып эгелээн

Тываның найысылалына 2 хуу чиигелделиг ипотека программаны боттандыраары-биле Спутник микро-районунда чаа туттунуп турар бажыңнарның квартираларын садып эгелээн. ТР-ниң Тудуг яамызының специалистериниң дыңнадып турары-биле алырга, квартиралар садыглаашкыны октябрь 10-дан эгелээн. Амгы үеде чаа бажыңнарда 160 квартираны садар кылдыр салган.

Чиигелделиг ипотека чээлизин ам бодунда чүгле ийи банк — Росбанк биле Сбербанкка берип турар дээрзин яамының специалистери дыңнаткан.

Найысылалда чаа туттунуп турар хей квартиралыг бажыңнарда чиигелделиг ипотека кайы хире хереглелдин билдир алыры-биле тудуг компанияларының төлээлери-биле чугаалаштывыс.

Кызылдың Ангарск бульвары кудумчуда хей аал чурттаар бажыңнарны тудуп турган «Өлчей» КХН-ниң төлээзиниң чугаазы-биле алырга, бо үеде туттунган бажыңның квартиралары шупту саттына берген. Саттынган квартираларның үжүн чиигелделиг ипотека-биле садып алган.

Олег Саган-оол кудумчузунда хей аал чурттаар бажыңнарны тудуп турар «Восток» КХН-де байдал база

шак-ла ындыг. Компанияның садыг-саарылга килдизиниң удуртукчузу Валерия Думаняның чугаалап турары-биле алырга, оларның компаниязында чаа туттунуп турар бажыңнарга хереглел дыка улуг. Амгы үеде чаа туттунган 140 квартиралыг бажыңның 33 квартиразын чиигелделиг ипотека-биле садып алган.

«Бо хүнде чурттакчы чонга чиигелделиг ипотека-биле садып ап болур 50 хире квартираның документилерин белеткеп кылыр ажилдар чоруп турар. Ооң садыглаашкыны бо чылдың ноябрь айда эгелээр» — деп, Валерия Думаня чугаалаан.

Тывага чиигелделиг ипо-

тека программасы регионнуң чурттакчыларына «Таарымчалыг чурттаар оран-сава» деп күрүне деткимчезиниң бир кезээ болуп турар. Ук

программа чурттаар оран-саваны чиигелделиг өртек-биле садып алыр аргалыг болурунче уланган.

/ Бистиң корр.

Үениң аайы-биле хөгжүп олурар

Бай-Тайга кожуунну чон аразында ус-шеверлер чурту деп анаа эвес адап турар. Аңаа артык бадыткалдың херээ чок, чаңгыс чонар-даш чазаныкчыларының дугайында чугаалаарга-ла, чедер. Оларның кылган ажылдары делегейге диңмиреп, ам-даа Тываны алдаржыдып чоруур болгай.

Ус-шевер ада-өгбелериниң кылып чораан ажылдарын, арга-дуржулгазын салгалдан салгалче дамчыдып, улам сайзырадыр ажылды чорударынга Тээлиде ТР-ниң күрүнениң бюджеттиг профессионал өөредилге чери "Тываның улусчу ус-шеверлер техникуму" улуг рольду ойнап турар.

Техникум 1998 чылдың май 1-ден эгелеп профессионал ортумак тускай өөредилге чери кылдыр ажылдап эгелээн. Ук техникумну тургузар талазы-биле бүгү күженишкinnerни үндүрүп тургаш, ажыткаш, бо хүннерге чедир директору болуп ажылдап чоруур Чап Шырапович Донгактың кызымак ажылын демдеглевес арга чок.

Амгы үеде техникумувуста сес аңгы бөлүктө 185 сургуул өөренип турар. Мастер башкылар – 21, ажылчыннар-биле шупту 56 киж. Бистиң техникумнуң өске ортумак тускай өөредилге черлеринден ылгалыыс болза, үндезин тыва чонувустуң бурунгу мергежилдин сургуулдарга дамчыдар сорулга – ажылывыстың кол угланыышкыны ол болуп турар. Бо техникумга 9 класс соонда өөренип кирген сургуулдар 3 чыл өөренгеш,

/ Тываның улусчу ус-шеверлер техникумунун директору Чап Донгак.

ортумак тускай эртемниң дипломун холга алыр. Улаштыр күзээр болза, дээди өөредилге черинге кирип, билиин бедидип ап болур. Бо хүннерде техникумда ус-тывыш талазы-биле, ыяш-биле чазанылга, чонар-даштан чазап-сиилбип кылырынга, ине-биле угулзалар сырып даараарынга дээш өске-даа чүүлдерге сургуулдарны өөредип турар бис.

Мурнунда чылдарда доостурган сургуулдарывыс республиканың уран чүүлге хамааржыр албан черлеринде боттарының мергежилниң аайы-биле эки ажылдап чоруурлар. Чижээ, Тыва үндезин культура төвүнде чаадыгжыларының аразында, Тываның ойнаар-кыстар театрында, бистиң техникумда чурулга башкылап-даа ажылдап турарлар бар. Техникумнуң доозукчулары тыва хөгжүм херекселдерин база хөйну кылып турарлар.

Чүү-даа чүве үениң сайзыралы-биле деңге хөгжүп турар болганда, бистиң теникумнуң ажыл-чорудул-

газынга амгы үеде чугула херек чүүл чүл дизе, чаа үениң негелдезинге дүүшкен дериг-херекселдер-дир. Ону садып алырынга хөй түңнүг акша-хөреңги негетинип кээр-дир. Ынчангаш "Профессионалитет" деп федералдыг программа-биле оода 60 сая рубльге төлевилел кииргеш, ону ойнап алып аргазын көрүп, мындыг сорулга

салып турар бис. Бир эвес бо талазы-биле бистиң төлевилелис эрте бээр болза, чаа дериг-херекселди-даа садып алып арга тургустунар, садыгларда сатпайн турар улусчу ховар суй белектерни шынарлыг кылдыр белеткеп кылыптар аргалыг апаар бис – деп, техникумунун директору сорулгалары-биле таныштырды.

Техникумда ыяштан, чонар-даштан чазаныр салбырдан аңгыда, даараарының аңгы-аңгы хевирлеринге өөредип турар салбырларда уруглар-биле деңге оолдар база өөренип турары сонуганчыг. Олар ине сыптап, чараш хээлерни даарап өөрениринден аңгыда, тыва тон, кадыг идиктерни канчаар быжарындан эгелээш, дааранырының эге билиглерин эки билип, өөренип алыксап турар. Келир үеде, шынап-ла, тускай мергежилдиг специалист болуп, тыва национал идик-хеп даараар талазы-биле ажыл-чорудулгазын уламчылаар сорулгалыг болуп турары мактанчыг.

Бистиң техникумда бирден үш дугаар курстарга чедир "улусчу ус-шевер мастер" деп мергежилде аңгы-аңгы курстарда 4, 5 чедир оолдар өөренип турар. Өөредилге программасынче кирип турар машина-биле-даа, хол-биле-даа даараарының аргаларында, угулзаларны чуруп, уран чогаадыкчы төлевилээринге, чогаадып алган ол угулзаларын даараарынга өөренип турар.

Бо мергежил талазы-биле техникумда ниитизи-биле 69 киж өөренип турар. Сургуулдарның кылган ажылдарын колдуунда делгелгелерге салып турар бис. Оон аңгыда, алгы-кеш эттээриниң аргаларында база 15 киж өөренип турар. Ол талазы-биле бирги курска баштайгы билиглеринге өөренип. Ам ийиги курста ол алгыларындан чеңи-чоктарны болгаш өске-даа чүүлдерни даарап эгелей берген. Оларны 20 ажыг чыл ажылдап турар мастер башкы Саида Ивановна кончуг эки өөредип турар. Оон аңгыда, дүк-биле канчаар ажылдаарын техникумнуң сургуулдарында өөредип турар. Келир чылдан бээр техникумга даараныкчы деп мергежилди немээр сорулгалыг бис. Ынчан тыва тонну даарап өөредип эгелээр бис – деп, техникумнуң директорунун оралакчызы Галина Мартай-оол чугаалады.

Бо техникумнуң сургуулдары шупту изиг күзелдиг-биле чаа билиглерни сиңирип, чедип алган билии келир үеде амыдыралга чугула ажыктыг дээрзин эки билип турар. Чижээ, Олча Бапын-оол техникумну бо чылын доозар. Ол келир үеде тыва кыс кижиге иштенип-дааранырынга херек чугула билиглерни техникумга өөренип алган. Эң-не нарын угулзаларны суг-жин-

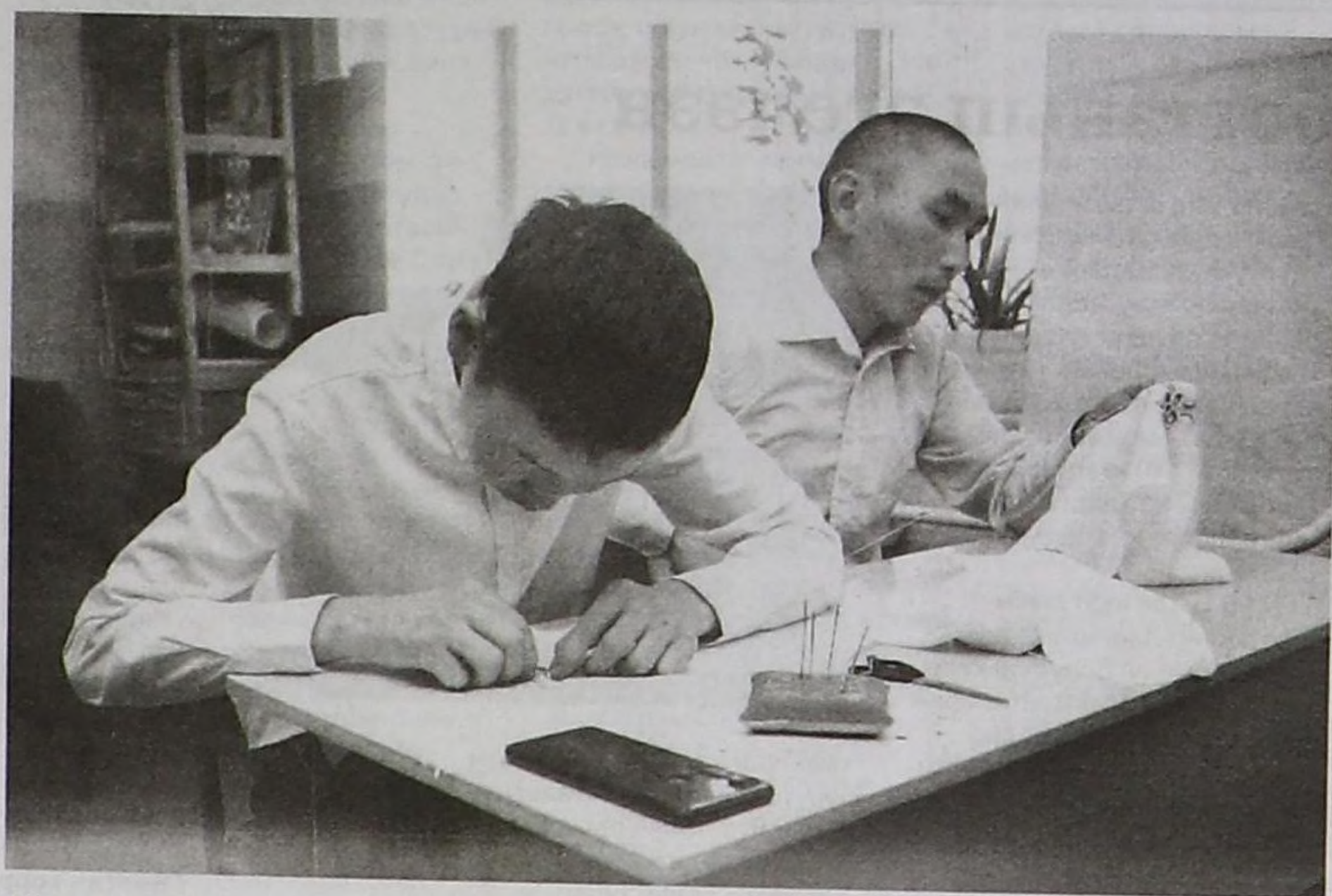

/ Олча Бапын-оол Тываның улусчу ус-шеверлер техникумунун 3-кү курсчузу.

чилер-биле каастап тургаш, канчаар даараарындан эгелээш, чавага, уруг сырты, бопуктар, шай-дус хавы дээш өске-даа чүүлдерни ол чайлыг даараптар. Техникум соонда улаштыр дээди өөредилге черинче кирер сорулгалыг. А Мөңгүн-Тайгадан Ачыты Күскен-оол чаа-ла ийиги курсчу. Ындыг-даа болза ол ыяштан чазанырының аргаларын амдыгааштан эки шингээди, тыва деспи, тос-карак дээш өске-даа херекселдерни чазаптар апарган. Келир үеде ол "ыяш чазарынга мастер" деп мергежилди чедип алгаш, ол талазы-биле ажылдаар сорулгалыг.

Ниитизи-биле техникумда өөренип турар сургуул бүрүзү бодунуу-биле ылгалдыг, шевер, өөренип турар мергежилдине сонуггалы улуг дээрзин директор демдегледди. "Тыва улусчу ус-шеверлер техникуму" деп адын бүрүнү-биле бадыткап, келир үениң ховар салым-чаяанныг ус-шеверлерин өөредип, белеткеп турар башкыларның мурнунда салган сорулгалары хөй. Чылдан чылче үениң аайы-биле хөгжүп олурар техникумнуң доозукчуларының кылган ажылдары чаңгыс удаа эвес чонну өөртүр дээрзи билдингир.

РНАОПОО-ЯНТЧУ / К. МОНГУШ.
Буян ООРЖАКТЫҢ тырт-тырган чуруктары.

/ Тываның улусчу ус-шеверлер техникумунун сургуулдары кичээл үезинде.

| КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ |

Одалга сезонун эки эгелээн

Эрткен чылдан тура ко-
жууннарда чурттакчы чонга
садар хөмүр складтары
ажылдап эгелээнден бээр
хөмүр сөөртүлгези болгаш
ооң өртек-үнезиниң дуга-
йында айтырыглар чүгээртеп
келген. Бо хүнде республика
девискээринде 12 складты
"ТСП" күрүнениң унитарлыг
бүдүрүлгезинче шилчиткен.
Оларның бирээзи Бай-Тай-
га кожуунуң Тээлиде.

Бо чылын одалга сезо-
ну Бай-Тайга кожуунга
багай эвес эгелээнин
кожуун чагырыкчызы Аржаан
Хертек чугаалаан:

– Бистиң кожуун девискээр-
ринде 41 объект бар. Олар
график ёзугаар кышка белет-
кел ажилын, ооң иштинде
одаар хөмүр сөөртүлгезин
озал чок, үе-шаанда чоруткан.
Бир дугаарында, кожуун
төвүнден эң-не ырак чыдар
Кара-Хөл суурувуска хөмүр-
нү август айда-ла сөөртүп
чедирип каапкан. Амгы
байдал-биле алырга, кожуун
девискээринде бүгү социал
объектилер одаар хөмүр-би-
ле шупту хандырттыган.
Чонга садар хөмүрнү "ТСП"
КУБ долузу-биле харыылап
эгелээни-биле бо талазы-би-
ле нарын айтырыглар чок.
Эрткен чылга көөрдө, бо
күс кончуг чылыг болуп тур.
Чылыг хүннер узааны-биле
чонга хөмүр одаарынга бичии
камналгалыг болуп турар.

Кожуунда хөмүр склады
сентябрь айдан тура ажилдап
эгелээн, амгы үениң негелде-
зи ёзугаар чугула дериг-херек-

сел-биле четчеленген, девис-
кээрни долгандыр хайгаарал
чорудар видеокамераларны
салган, электроннуг деңзи,
хөмүр чүдүрер чаа трактор
ажылдап турар дээрзин
Бай-Тайга кожуун чагырык-
чызының оралакчызы Аяс
Хертек дыңнаткан:

– Одаар хөмүрнү чонга 1
тоннада 3980 рубль өртекке
садып турар. Ол түңге хөмүр-
нү чүдүрүп чедиргени дээш
немежир акшаның хемчээли
сөөртүп чедирер чериниң
ырак-чоогундан хамааржыр.
Чижээ, Хемчик болгаш Найы-
рал суурларже чедиргени
дээш 300 рубльди немээр.
Оон аңгыда, кожуунуң
социал албан черлери-би-
ле керээ ёзугаар хөмүрнү
дүжүрүп турар. График ёзу-
гаар ажил чоруп турар.

Бай-Тайга кожуунда нии-
тизи-биле 10 муң ажыг киж
чурттап турар. Оларның ара-
зында 131 өг-бүлөгө "Социал

хөмүр" губернатор
төлевилели-биле ха-
лас хөмүрнү дүжүрген
дээрзин кожуунда өг-
бүлө болгаш уруглар-
ның социал камгалал
төвүнүң директору
Чодураа Сегбе чугаа-
лады:

– Эрткен чылын
"Социал хөмүр" деп
программа-биле 129
өг-бүлөгө хөмүрнү
дүжүрген болза, бо
чылын 131 өг-бүлө
бүрүзүңгө 2 тонна 100
кил халас хөмүрнү
дүжүрген бис. Губер-
натор төлевилели

ёзугаар дөрт болгаш оон хөй
ажы-төлдүг өг-бүлөлөргө
мындыг деткимчени бээр
көрдүнгөн. Уругларының
улуу 18 хар четпээн болуру

база чугула. Ол өг-бүлөлөрдө
уруглар саны 794 киж. Олар-
ның аразында 7 ажы-төлдүг
өг-бүлө база бар. Бо хүнде ол
өг-бүлө кожуунда эң-не хөй
ажы-төлдүг кылдыр санадып
турар.

Бай-Тайганың Тээли орту-
мак школазының башкызы,
дөрт ажы-төлдүг авазы
Шеңне Хертекке шак мындыг
деткимче дыка улуг дуза
болган.

– Бир хүн ажылдааш,
чанып кээримге, херимивис
иштинде хөмүр дүжүрүп каан
болган. Ооң мурнунда мын-
дыг деткимче ап көрбээн
болгаш, дыка амыраан бис.
Өг-бүлөвиске дөрт дугаар
уруг немешкени-биле бистиң
кожуун социал хөмүр алык-
чыларының аразынче бисти
киргенинге өөрүп четтирге-

нивисти илередир-дир бис.
Уругларының улуу 10
класс, оон бичиизи 7 класс,
ооң адаанда уруувус 3 харлыг,
хеймери – 1 харлыг. Бажыңы-
выс даштан кылган болгаш,
бир одалга сезонунда 10
тонна хөмүр-дашты одаптар
бис. Бо 2 тонна халас хөмүр
дээрже, ол безин биске дыка
улуг деткимче-дир – деп,
аныяк башкы өөрүшкүзүн
чажырбайн чугаалады.

Ниитизи-биле Бай-Тайга
кожуунда шупту социал
албан черлери кыжын одаар
хөмүр-биле хандырттыган.
Ол ышкаш социал хөмүр
алыкчылары шупту халас
хөмүрнү алган. Бо хүннерде
хөмүр складында 180 тонна
хөмүр-даш курлавыры бар.

/ Карина МОНГУШ.

Буян ООРЖАКТЫҢ тырт-
тырган чуруктары.

| СПОРТ |

120 мөге киришкен

Декабрьда Новосибирск хоорайга эртер Сибирь федералдыг
округтуң самбога бирги чери болгаш чемпионатаңга киржир
республиканың чыынды командазын белеткеп эгелээн. Рес-
публиканың спортчу белеткел төвү биле регионалдыг Самбо
федерацияның «Херел» спорт залыңа ийи хүн организастаа-
ны маргылдаага Тываның 120 самбо мөгези киришкен.

Маргылдаа ийи аңгы
бөлүккө эрткен. 2006 – 2008
чылда төрүттүнгөн оолдар,
уруглар бирги хүнде хүрешкен
болза, 2004 – 2006 чылдарда
төрүттүнгөн мөгелер ийиги
хүнде тудушкан. Спорттуң бо
хевиринге бичии мөгелерниң
сонуургалы улгатканын болгаш
эки белеткелдиин, чылдан
чылче саны көвүдеп турарын

самбога тренер башкы Алек-
сандр Монгуш демдеглээн.

Ийи хүн уламчылаан мар-
гылдааның түңнел салыгла-
рында 70 хире шыырак мөге
илереттинген. Тиилекчи оол-
дар, уруглар Тываның чыынды
командазынче кирген.

ТР-ниң Самбо федерация-
зының дыңнатканы-биле алыр-
га, бөгүн регионда 230 оолдар,

уруглар спорттуң бо хевиринде
хаара туттунган. Кызылдың,
Каа-Хем суурнуң, Чадаана
хоорайның база Барыын-Хем-
чик кожуунуң спортчу школа-
ларында беш профессионал
башкылар самбо хүрештиң ар-
галарыңа мөгелерни өөредип
турар. Оон аңгыда, Кызылдың
дугаары 16 лицейиниң өөре-
никчилери регион Чазааның
деткимчези-биле «Самбону
школаарже» төлевилелди бот-
тандырып, 2020 чылда туткан
спортчу шөлчүгеште белетке-
нип турарлар.

Тываның Спорт яамызының
планнааны ёзугаар Кызылга
база бир самбо спорт залы бо
чоокку үеде ажыттынар. Амгы
үеде ында септелге ажылдары
уламчылап турар.

«За самбо» федералдыг
партийжи төлевилел Россияга
самбону нептередир ажылды
эгелээн. Регионнарда самбо
кичээлдерин эрттирер тускай-
жыттыңан спортчу залдарны
тудар база эде чаартыры
көрдүнүп турар.

ТР-ниң Чазааның парлалга
албаны.

Айдыс Сат: «Бистиң республикага боттуң орулгалары чугула»

Эрзин кожуунуң девискээринде Тастыг деп черде казымал байлактың шиңгээлдезинге белеткел ажил-хемчеглери уламчылап турар. Ооң тывыжын «Ростех» күрүне корпорациязының дуңмалышкы компаниязы «Эльбрусметалл-Литий» КХН чорудар деп турар дээрзи бо үеде билдингир. Ук чыдымның шиңгээлдези республикага кандыг ажыкты эккээринин дугайында Тыва Республиканың экономиктиг хөгжүлдө болгаш үлетпүр сайыды Айдыс Сат чугаалап турар.

— Ажыктыг казымал байлактарның дугайында айтырыг бистиң чуртта канчаар шиитпирлеттинип турарыл? Аңаа тывыш чорудары көрдүнген чыдымнарлыг регионнарның киржилгези кандыг болурул?

— «Чер иштиниң дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр чер ишти, чер адааның делгемнери болгаш ында ажыктыг казымал байлактар, энергетика курлавырлары күрүне өнчүзүңге хамааржыр. Чер иштиниң байлактарын шиңгээдип эгелээринин бетинде тускай чөпшээрелди алыр апаар. Ону чижилгениң азы садыглаашкынның түңнелдери-биле тыпсыр. Аукционну күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, бо таварылгада, Роснедра эрттирер.

Садыглаашкынга субъектилерниң ролу хөлчок улуг. Олар аукционнуң элээн каш талаларына киржир: субъектинин экономиктиг хөгжүлдэзинге, чүге дизе ооң девискээринге кандыг-даа ажил-чорудулга регионнуң экономиктиг байдалын экижидер болгай. Бирги ээлчегде, ол бүгү кол капиталче инвестицияларны хаара тудар, ооң соонда ону бүдүрүлгелерниң ажилдакчыларының шалың акшазынче углаар, ук инвестиция төлевилелин боттандырып турар саарлыкчылар орулгалыг болур.

Дараазында чада — үндүрүлгелер чыылдазы беримчелиг апаар. Кандыг-даа ажил-чорудулга, ылаңгыя казымал байлактарның тывыжы, янзы-бүрү деңнелдин бюджеттеринче үндүрүлгелерни кириер. Үндүрүлгелер республика бюджетинин элээн улуг кезээ болуп турар, оларны тодаргай сорулгаларны шиитпирлээринче углаар. Бир-тээ бистиң бюджетивис социал угланышкынның болганда, уруглар сайзыралында-даа, өөредилге адырында-даа болур-чогуур тудуг инфраструктуразын тудуп турар бис. Оон аңгыда, сөөлгү каш чылдарда чуртталга оран-савазының тудуунга идиг бээри-биле тудуг адырын шапкынчтыкан бис. Дараазында бир чугула тала чүдел дизе, ол бүгүнүң социал беримчелии болур. Кандыг-даа ажил-үүле, төлевилел кижилерниң киржилгези-биле боттаныр.

Эрзин кожуунда

Тастыгның мөөң

чыдымынга хамаарыштыр

алыр чүве болза, келир өйгү

ажыл берикчизи чыдымның

чоок чыдарын барымдаа-

лап, тус черниң чурт-

такчыларындан кордакчы-

ларны мурнады ажилга

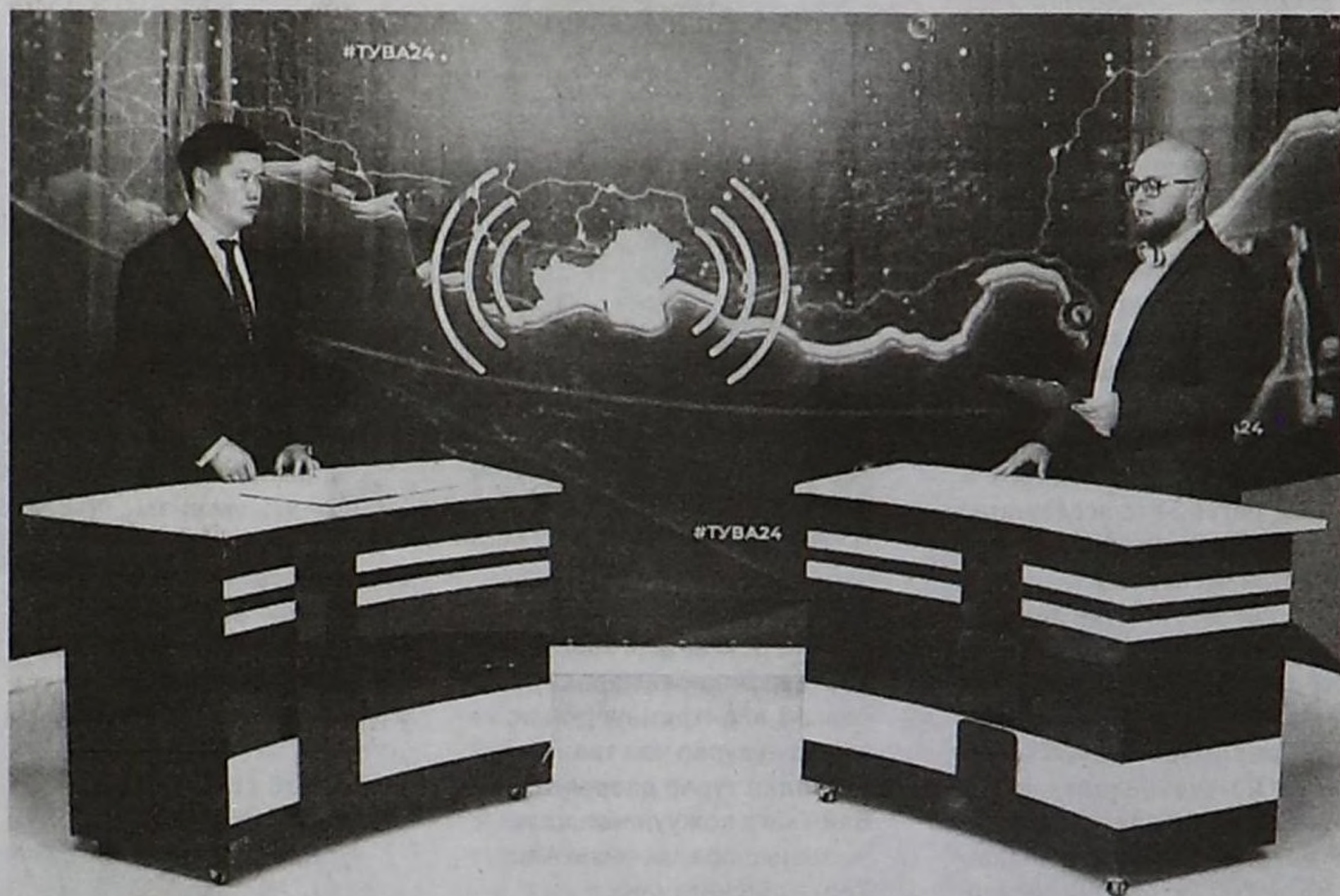
хүлээп алыр сорулгалыг.

Эрзин кожуунда Тастыгның мөөң чыдымынга хамаарыштыр алыр чүве болза, келир өйгү ажил берикчизи чыдымның чоок чыдарын барымдаалап, тус черниң чурттакчыларындан кордакчыларны мурнады ажилга хүлээп алыр сорулгалыг. Өске черлерден ажилчыннар сөөртүп, шүүдеп турарының орнунга, тус черниң чурттакчыларын ажилдадыры оон дээр. Аңаа Тожу кожуунда ажилдап турар «Лунсин» компания бадыткал болур. Ол 2014 чылдан тура ында ажилдап турар, бо хуннерде ооң ажил-биле хандырылганында ескерилгелерни көрүп тур бис. Тус черниң чурттакчыларының ажил-биле хандырытынар чоруу 15 хуу турганындан 75 хуу четкен.

— Амгы үеде Тываның девискээринде чеже-чеже улуг бүдүрүлгелер ажилдап турарыл база олар кайы хире республикага дузалажып турарларыл?

— Бо хуннерде бисте ажилдап турар улуг бүдүрүлгелерниң саны хөй эвес, ниитизи-биле 5: «Лунсин» КХН, «Тываның даг-руда компаниязы», «Тарданголд», «Межегейхөмүр» КХН-нер болгаш Ак-Сугнуң чыдымын казып турар Голевтин даг-руда компаниязы.

Бо бүдүрүлгелерниң ажилчыннарының каттышкан саны 2,5 муң киж, оларның 75 хуузу — республиканың чурттакчылары. Өскээр чугаалаарга, бо бүдүрүлгелерниң ачызында, чижеглей алырга, 2,5 муң хире өг-бүлелер доктаамал орулгаларны ап

турарлар-дыр. Ооң-биле чергелештир ук компанияларның төлөп турары үндүрүг орулгалары республика бюджетинде боттуң орулгаларының 15 хире хуузу болуп турар. Бо чылдың 9 айының дургузунда бо 5 компанияның ажил-чорудулгазының түңнелдери-биле ийи миллиард хире рубль республика бюджетинче орулга болуп кирген.

Боттуң орулгалары бистиң республикависка чугула херек. Оларны уруглар садтарының, школаларның тудуунче болгаш инженерлиг инфраструктураны сайзырадырыңче углап болур. Аңаа бир көскү үлегер-чижек, ийи чылдың дургузунда тудугнуң темпелери бисте шапкынчаан, чиигелделиг ипотека чээлизи ажилдап эгелээн. Боттуң орулгалары чыгып, көвүдээр-ге, Тываның инфраструктуразының хөгжүлдэзинче кириген акша-хөреңгиниң саны көвей болур.

— Тастыгның үүжезин кым бузарыл база ук девискээрге тывыш компаниязы каш чыл ажилдап кээрл?

— Баш бурунгаар санап кааны хуусаазы 30 чыл, ол хуусаа узап-даа болур. Шинчилээн хемчээлдерден болгаш оларны күрүне балансызынга кажан тургусканындан хамааржыр. Бо хуннерде ук мөөрейге киржир дээн чаңгыс чагыг кирген. Ол дээрже «Ростех» күрүне корпорациязының дуңмалышкы компаниязы «Эльбрусметалл-Литий» КХН-дир. Литий болза хөлчок ужур-дузалыг металл болур, ынчангаш ук компанияның аңаа сонугалы улуг. Сөөлгү каш чылдарда аңаа хереглел кудулаар байтык, харын-даа өзүп турар. Делегейниң садыг биржаларында аңаа өртектер

өзүлдени көргүскен. Ынчап кээрге бистиң санаашкыннарывыс-биле алырга, 2030–2035 чылдарда аңаа хереглел кудулаас. Литийни дыка хөй адырларда ажыглап турар — фармацевтикадан эгелээш, шериг-үлетпүр комплекзинге чедир. А ажыглалдың эң нептереңгей адыры аккумуляторлар бүдүрүлгези болур. Ынчап кээрге бо бүдүрүлгө чери адак-ла дизе 30 чылдан эвээш эвес үеде маңаа ажилдаар деп санап турар бис. Ол үениң дургузунда бүгү деңнелдин бюджеттеринче 330 миллиард хире рубль үндүрүг чыылдалары кирер, ол акша-хөреңгилерниң чартыы хирези 30 чыл дургузунда республика бюджетинче кирер.

— Тывыш чорудар компания республиканың амыдыралына киржир бе?

— Республиканың иштинде инвестиция төлевилелдеринге киржилгениң дугайында ук компаниялар-биле Тываның Чазаа дугуржулгаларны чарар, ыңдыг дуржулга бисте бар. Кожууннарның ажил-чорудулгазынга, а ол ышкыш республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдэзинге киржилгениң дугайында ында айтып каан. Тастыгның чыдымын казып-тывар компания-биле шак-ла ыңдыг дугуржулга чардынар. Ооң хемчээлдерин Эрзин кожуунуң чурттакчылары-биле тодарадыр бис.

— Тус черниң экологтуг камгалаалын канчаар хандыраарыл?

— Ажилдар чорударында чөпшээрел алган кандыг-даа лицензиат болур-чогуур бүгү контроль болгаш хыналда чорудулгаларын эртер. Тастыгның чижээнге алыр чүве болза, ол электри хандырыл-

«Чер иштиниң дугайында» Феде-

ралдыг хоойлуга дүүштүр

чер ишти, чер адааның

делгемнери болгаш ында

ажыктыг казымал байлак-

тар, энергетика курла-

вырлары күрүне өнчүзүңге

хамааржыр.

газы болгаш автомобиль оруу чок ырак черде турар. Ындыг байдал харын чамдык бергедээшкыннерни тургузуп турар. Өскээр чугаалаарга, бо үе-чадада хоралыг химия бүдүрүлгезинин дугайында чугаа чорбайн турар, чүгле аңаа тывыш ажылын, магнит дузазы-биле руданың болбаа-зырадылганын, ооң үндүр сөөртүлгезин чорудар.

Федералдыг органнар — Россияның Бойдус хайгааралының (Росприроднадзор) болгаш Россияның Техника хайгааралының (Ростехнадзор) черлери оларның ажил-чорудулгазынга контролду чорудуп, болур-чогуур хемчээлдерниң сагылдазын хынаар. Хажы-дышкыннар илереттингенде, торгаал хемчеглерин онаап, харын-даа тывыскан чөпшээрелди күш чок болдурарының дугайында айтырыгы көдүрүп болурлар.

/ Николай ИВАНОВ.
/ А. ХЕРТЕК очулдурган.

Ирина ШОЙГУ:

Тывада хүрээге өөредилге төвүн,
эмнелгени ажыдар деп турар бис

/ Күжүгет Шойгу аттыг культура фондузунун баштаар черинин даргазы Ирина Шойгу Тубтен Шедруб Линг хүрээзинге болуп эрткен бирги Бүгү-делегей эртем конференциясында.

Бо күзүн Тываның найысылалы Кызыл хоорайда Тубтен Шедруб Линг хүрээге “Чаңчылчаан эмнээшкин болгаш амгы делегейде шажынчы хөөннер: угланыышкыннар болгаш хөгжүлдениң кедилери” деп делегей чергелиг эртем конференциясы болуп эрткен. Хүрээни тудуп, конференцияны чыылдырган тала – Күжүгет Шойгу аттыг культура фондузу. Конференцияның түңнелдеринин, хүрээниң бот-тускайлааның болгаш шажын-чүдүлгени хөгжүдериң талазы-биле моон ыңайгы планнарының дугайында фондунун баштаар черинин даргазы Ирина Шойгу Россияның “Новости” информагентилелинин корреспондентизи Ольга Липичиге интервьюну берген.

– Ирина Күжүгетовна, шуулганның баштайгы түңнелдерин канчаар үнелеп турар силер, барыын чүктүң амгы эртеми, эмнээшкинниң албан езузу-биле көрдүнген арга-хоргалары, туружу-биле улусчу эмнээшкинни эптештирериниң оруктары салдынган бе?

– Ийе, холбаа-каттыжылганың оруктары билдинип келген. Моон-даа соңгаар олар бистиң ниитилелди ниитизи-биле кадыкшыдарыңа дөгүм болуру чугаажок. Айтырылганың хоойлу-дүрүм таарыштырылгасын эге базымнар кылдынган деп санап турар мен.

– Бо адырда кол-кол чидиг айтырылглар чүдөл?

– Юридиктиг айтырыг: мында хоойлу-дүрүм делгеми ам-даа белен эвес. Төвүт эмчилер деңгелинге чедир өөренип алыксап чоруур уруглар бисте хөй. Индияга бедик эртем-суолду чедип алган төвүт медицинаның улуг арга-дуржулгалыг эмчилери база бисте бар-дыр. Ынчалза-даа олар Россияга чанып келгеш, эртем-билиин долузу-биле ажыдып шыдавайн турарлар. Ону кыдат медицинаның адырыңа база хамаарыштырып болур.

Чедип алган эртем-билиин ажыглап, улус-чонну эмнээр дизе, төвүт эмчилер өске эмнелге өөредилге албан черин доосканының дугайында немелде дипломнуг, сертификаттыг болуп ужурулг.

– Амгы кижилер төрелгетениң бир хамчыы – угаан-медерел талазы-биле чидиг айтырылглар, бачыгдалдар, дүгүрээзиннер

болуп кээр. Силерниң көрүжүңер-биле алырга, буддизмниң сагыш-сеткил үндезиннери амы-тынга, кадыкшылга кыжаныгыг янзы-бүрү билишкыннерни медереп билип алырыңа кайы хире салдарлыгыл?

– Бистиң конференцияның киржикчилери, ылаңгыя Россияның Эртемнер академиясында кижиниң мээзин шинчилээр институттуң үндезилекчизи академик Святослав Всеволодович Медведев олар ону чугаалап турдулар. Медитацияның шинчилелдеринин ажык-дузаның дугайында, кижиниң шинчилеттинмейн чораан шыдал-шинээниң дугайында. Сарыг шажын өөредилгезинге болгаш шинчилелдерге деткимче көргүзүр фондунун төлээзи Олег Кимович Вавилов дыка-ла чиге чугаалаан – кижилерге дузаның, эмнээшкинниң дөзүндө кээргээчел сеткил чыдар. Буддизмниң өөредилиниң кол утказы – кээргээчел сеткил. Аңаа даянып алзывысса, улуска дузалажыр харык-шинээвис каш катап улгадыр деп санап чоруур мен.

– Силерге, силерниң өгбүлөңерге, акыңар Сергей Күжүгетович Шойгуга сарыг шажын дээрже чүл ол – чүдүлге, философия болгаш эртем бе?

– Бис православ чүдүлгелиг бис, христиан езу-биле ыдыктаткан бис. Ынчалза-даа сарыг шажын дээрже бистиң төөгүвүс, ужураңчылдарывыс-тыр. Ынчангаш кол чүдүлгези сарыг шажын болуп турар Тыва-биле дазыл-дөзүвүс ханы тудуш.

– Өске чүдүлгелиг

хиреңерде ол бүгү сарыг шажынның талалакчылары-биле, ламалар-биле харылзажырыңа шаптыктавайн турар ышкажыл?

– Чок болбайн аан. Сарыг шажын кандыг-даа чүдүлгени аралап көрбейн турар. Чырыткылыг Далай-Лама башкы база шупту чүдүлгелер чаңгыс аай эки, бир эвес кандыг-бир чүдүлгениң улузунуң аразында чурттап чоруур болуңза, оларның аразыңа ол-ла хевээр чурттап артыңар, сарыг шажынның философиязын сонуургап көрүңер деп чугаалап турар. Чижээлээрге, мен-даа дирик мен, сарыг шажынның философиязын ал-ла сеткилим-биле сонуургап чоруур мен. Ында алыс ханы утка – буянда, кээргелде.

– Мээң билирим-биле алырга, Тубтен Шедруб Линг дээрже Далай-Лама башкының авыралын алган Россияда кара чаңгыс сарыг шажын хүрээзи-ле болгай. Бо хүрээ-хииттиң оон-даа өске онзагай талалары бар бе?

– Онзагай чүдүлдер-ле хөй. Чүлге бисте ыдыктыг Далай-Лама башкының дамчыдып бергени эдилелдери хөй. Будда Шакьямуни бурганның мага-бодунуң хүлүнүң кезик-чамдыызы база бар, ону Будданың кол тураскаалында суп, шыгжаан. Далай-Ламаның бодунуң ат салганы оң лама идик-хеви база бар. Ыдыктыг сарыг шажын сөзүглелдери база. Далай-Лама хүрээге Дхарманың камгалакчызын база томуйлаан. Ол болза Авалокитешвараның – кээргелдин Будданың килеңнээн

хевири болур Алды холдуг Махакала-дыр.

Хүрээде бурганнарның улуг тураскаалдары – кончуг шевер бодап кылган уран чүүл чогадылгалары болур. Россияның өске ыңдыг сарыг шажын хүрээлеринде мындыг тураскаалдар чок. Хүрээде муң буддаларның бичежек дүрзүлерин база тургускан.

Бүгү тураскаалдарны сурагылыг россияжи скульптор, Россияның алдарлыг чурукчузу Даши Намдаков кылган (боду сарыг шажын чүдүлгелиг, Бурятияга төрүттүнген кижилер). Оларны тургузары, Майтрея бурганниң (келир үениң Будданың) тураскаалының иштин долдурары, оң “диргизиишкени” бедик деңгелге эрткен.

– Тураскаалдарны канчаар “диргизер” боор чүвөл?

– Оларны маңаа, хүрээге, “диргискен” чүвө. Ону кылырда, улуг хемчээлдиг ажылдарны кылып чоруткан. Бүгү езу-чурумну сагып, езулалдарны чоруткан. Чижек кылдыр алырга, дөрт лама башкыны ыдыктыг пөштерни кезип, Кызылда хүрээге эккээри-биле тайга-таңдыже аъткарган турган. Маңаа ол пөштер кадып-кургаар, оң соонда оларның чөвүрээзин хоорар. Оон аңгыда, тураскаал бүрүзүңе өлчөй ыяжы база турар ужурулг.

Хүрээде тураскаалдарны иштеп-долдурарда, арга-дуржулгалыг лама башкылар херек. Индияда Гюдмед хүрээзинден, амгы үеде Бурятияда ажылдап турар лама башкы каш мантраны чара парлааш, оларны дүргектей

ораай тударын, оларны кайыын алырын айтып берген. Калмыкиядан шажынчы 28 мантраның электроннуг хевирлерин бүрүнү-биле берген, бис оларның дөгөрезин чара парладып алган бис. Шупту улус дузалашкан-дыр ийин. Оон аңгыда, өске чүүлдер база херек болгай. Артыш дээн чижектиг. Индияда төвүт хүрээлерден янзы-бүрү дагылдарны, шаажаң аякшынакты база эккелдивис. Тураскаалдарның иштин долдурар ыдыктыг чүү-хөө база херек-ле болгай. Бистиң эки тура дузалакчыларывыс (волонтерлар) беш тонна мантраларны хол-биле долгап кылган. Кылыр-кылырда, бир долгакты хепкерер, оларны хүрээге ламалар артыжап, ыдыктаан.

– Хүрээниң адын чүү деп очулдурарыл?

– Будда Шакьямуни бурганниң өөредилин тайыл-бырлаар өргээ.

– Тубтен Шедруб Линг хүрээзиниң хөгжүлдезиниң дугайында планнарыңарны долчузу-биле чугаалап берип көрүңерме? Бо кайгамчык чараш кол хүрээни тудуп доозупканыңар соонда, чүнү ам-даа тудар бодап турар силер?

– Бирги ээлчегде ийи дазылга тудары. Бирээзин хүрээде лама башкыларга, өскезин – аңаа өөренир хуурактарга.

– Дазылганы каш кижиге өйлээн болурул?

– Чижеглей алырга, үжен хире ламага база ол-ла хире хууракка, каттай-хаара алырга, алдан хире кижиге.

– Амгы үеде ламалар хүрээде чурттап турарлар бе?

– Хөлөзилеп бергенивис квартираларда.

– Хүрээге өөренири үр болур бе?

(Уланчызы 8-ки арында).

/ Тыва Республиканың Камбы-ламазы Гелек Нацык-Доржу, Калмыкияның хурулунун бедик албан-дужаалдыг ламазы Анджа-хелиң (Анджа Харцхаев), калмык хурулдуң кол ширээтизи Йонтен-хелиң (Сергей Киришов), Моолдун Увс аймааның Хамбо-ламазы Отхобаяр болгаш конференцияның өске-даа киржикчилери лама башкылар.

Кунгуртугда хлеб четчи берген

Хлеб чокта чуртталга чок ди-
жир болгай. Ол чокка, шынап-
ла, аш-чем тодунгур эвес
болур. Хлеб быжырбайн турар
чурттакчылыг черлер чок дээр
болза, хөөредиг эвес. Тере-Хөл
кожууннуң Кунгуртуг суурга
шаандан тура чаңгыс-ла хлеб
быжыраар чер ажилдап келген.
Ынчангаш чонга хлеб чедиш-
пейн баары, нарын айтырыгны
тургузуп турган.

/ Саяна Чыпсын.

Тус черниң чурттак-
чызы Саяна Чыпсын
чонуң бо айтырыын
билгеш, бодунуң хууда пекарня-
зын ажыдар сорулганы салган.
Ону ажыдарынга эвээш эвес
чарыгдалдар херек болбайн
канчаар. Ынчангаш социал керээ
программазының ачызында
бодунуң ажил-херээн ажыдар
база чонунга буян чедирер аас-
кежиктиг болган.

Саяна Чыпсындан аңгыда,
пекарняда 2 быжырыкчы база
ажылдап турар. Суглаар, одаар,
аар-саар ажилдар кылып
ажылдакчылары – өг-бүлениң
кежигүннери. Өөнүң ээзи Түмен
Михайлович-биле кады 3 оол
1 кысты кижизидип турарлар.
Чыпсыннарның школачы элээди
оолдары ада-иезиниң дуза-
лакчылары болуп, пекарняның
ажыл-ижинде улуг үлүг-хуузу
кирип турарлар.

“Өг-бүлениң талазындан
деткимче дыка улуг. Өм ээзи
далган-тарааны найысылал
Кызылдан удаа-дараа садып
эккеп турар. Оолдарым пекарня-
га суглап, ыяжын чарып, шыгжа-
мырдан далганны эккеп берип,
быжырган аш-чем аймаан
садыгже дажыглап дээш бо бүгү
ажылды бот-боттарының ара-
зында хуваажып алгаш кылып-
лар. Ожук дажы дег үш оглуңуң
дузазы улуг. Пекарняның ажилы
оларның кырында туттунуп ту-
рар деп болур. Ынчангаш оолда-
рымга чоргаарланар-дыр мен”
– деп, Саяна Чыпсын чугаалаан.

2021 чылдың декабрь айда
олар социал керээ программа-
зынга киришкеш, деткимчени
алгаш, 2022 чылдың март айда
пекарнязын ажиткаш, ажилдап
кирипкенер. Чедери берге Кун-
гуртуг суурже пекарняга чугула

херек дериг-хе-
рекселди чедирип
алыры база амыр
эвес айтырыг
болган.

“УАЗ” маркалыг
чоннуң “Таблетка”
деп адаары маши-
нага чаңгыс дериг-
херексел сыңар
болганы-биле,
кышкы орук тава-
рыштыр шуптузун
чаңгыстап дажы-
лап турган бис. Аңаа база хөй
үе, күш, акша-хөреңги, шыдамык
чорук негеттинген. Ынчалза-даа
күзел күштүг болганда, кандыг-
даа ажил чогуй бээр” – деп,
пекарня ээзи чугаалаан.

Күрүнөдөн алган 250 муң
рубльге боттарының чыып
турганы акша-хөреңгизин немеп
алгаш, хлеб быжыраар электри-
лиг печка, 75 хлеб хеви, далган
хөөдер тускай бустуг шкаф,
чем кылыр демир стол, плитка
хүүрекчижи, плитканың шаа-
раш демирлери, далган былгаар
улуг херексел дээш оон-даа
өске хлеб болгаш быжырган
чемнерниң яныларын кылы-
рынга чугула херек чүүлдерни
садып алганнар. Түмен, Саяна
Чыпсыннарның пекарня ажи-
дар бодалы мөөрейге киржир
үеде тыптып келбээн. Кунгуртуг
суурнуң чурттакчы чонунга хлеб
chedишпес боорга, ол дугайында
шагда-ла боданып, пекарня ажи-
дар акша-хөреңгини бичиилеп
чыып турганнар.

Пекарнядан 1 хүн дургузун-
да 75 хлеб, 50 булочка, 6 хире
пицца база картошкалыг, капуст-
талыг хуужуурлар, сосискалыг
далганнар үнүп турар. Кылып
турар чемнериниң аразында
“пельмичи” деп чемни Саяна
Чыпсын онзалап демдеглээн.
Ооң иштинде эът азы балык
суп каан, үске быжыраар далган
аймааның бир хевири дээрзин ол
тайылбырлады. Школада ажил-
дап турар башкыларга болгаш
өөреникчилерге узун чапсар
үезинде садыгдан пекарняның
быжырган чаагай аш-чемин
садып чири чаңчыл апарган.

Пекарняның оран-савазы
ооң мурнунда Чыпсыннарның
бажыңдан 4–5 бажың ажил-
дыр турган болза, чоокта чаа
олар пекарнязын боттарының
хериминиң иштинче көжүрүп
алганы кончуг эки болган.
“Ооң мурнунда даай-авамның
бажыңын пекарня кылып алгаш
турган мен. Бо чылын бажыңым
чанында чунар-бажың турган
оран-саваның ишти-даштын эде
кылгаш, көжүрүп алдывыс” – деп,
Саяна Чыпсын чугаалаан.

Өреге бүрүзү хлебти садып
чип турар болганда, хлеб бы-
жыраарга, хырын черле аштавас
дээрзин ол демдеглээн. Кун-
гуртуг суурда чурттакчы чонга
хлебтиң четчип эгелээни база
улуг өөрүшкү. Ынчалза-даа
2 пекарняның кайы-бирээзи
кандыг-бир техниктиг чылда-
гаан-биле ажилын чаңгыс-даа

хүн доктаадыптарга, чонга хлеб
chedишпейн баар. Оон алгаш
көөрге, хлеб — чоннуң хүн
бүрүде хереглели.

Чаңгыс черге доктаавайн,
пекарняның ажил-ижин улаш-
тыр сайзырадыр сорулганы
Чыпсыннарның өг-бүлөзи мур-
нунда салган. “Эвээш килдин
далганнарын даң бажында
хол-биле тудуп турар бис. Ол
кончуг үе чиир. Ынчангаш биче-
жек далган былгаар херексел,
аш-чем чылыдар шкафтар, улуг
соодукчу дээш херек чүүлдер-ле
хөй” – деп, өг-бүлениң херээжен
ээзи демдеглээн.

Кандыг-даа ажилга берге-
дээшкиннер турбайн канчаар.
Ынчалза-даа бергелер тавар-
жып келирге, торулбайн, ажып
эртип, бурунгаар чүткүдүп-ле
олурганы дээр дээрзин олар
чугаалаан. Кунгуртуг суур ди-
зель-биле ажилдаар электри
станциязының дузазы-биле амы-
дырап турар. Чамдыкта электри
өже бээр таварылгалар база
турар. Ылаңгыя хлебти печкаже
супкан үеде чырык өже бээрге,
хлеб үрелип каары харааданчыг.
Өг-бүлениң деминиң ачызын-
да оон өске берге айтырыг-
лар тургустунмайн турарын
Чыпсыннарның өг-бүлөзи дем-
деглээн.

“Чаа эгелеп турувуста,
далган-тарааның хемчээлин бил-
бес турган болгаш, эвээжидип-
даа, көвүдедип-даа турган бис.
Далган былгаар херекселге үрей
былгадып-даа алыр таварылга-
лар турган. Оон ыңай далган ка-
дый-даа бээр, чымчай-даа бээр.
Чоорту бот-өөредилге, арга-дур-
жулга ачызында чаңчыга берген
бис. Амгы үеде шупту билдин-
гир” – деп, Саяна Бүлчүновна
чугаалаан.

Далган солчурга база быжыр-
ган чемниң шынары өскерлир.
Ол база кижы ышкаш аңгы-аңгы
чаңнарлыг болурун ол демдег-
лээн. Бир далганны суугадырга
эки, өскезин харыдарга эки. Кижы
бодарга, кандыг-даа далган
дөмей ышкаш сагындырар. Ону
хажыдып азы билбейн баар
болза, далган үрелир дээрзин
дуржулга кирген быжырыкчы
Саяна Чыпсын чугаалаан.

Саяна, Түмен Чыпсыннар, бир
дугаарында, чонга аш-чем та-
лазы-биле улуг дузаны чедирип
турар. Ийде, өг-бүлениң орулга-
зынче акша ажилдап алырының
бир аргазы апарган.

/ Чыжыргана СААЯ.
Чуруктарны маадырның
архивинден алган.

| ШАЖЫН-ЧҮДҮЛГЕ |

Ирина ШОЙГУ:

Тывада хүрээге өөредилге төвүн, эмнелгени ажыдар деп турар бис

(Төнчүзү. Эгези 7-ги арында)

– Дөрт чыл.
– Ынчап кээрге барык бүдүн өөредилге төвү
ышкажыл?

– Ийе, хүрээге өөредилге төвүн ажыдар бодалдыг
бис. Бедик деңнелдиг эртем-билигни чедип алыры –
чугула сорулгаларның бирээзи болур.

Ам безин бистиң ламалар Тываның күрүнө универ-
ситетинде немелде билигни чедип ап турарлар, ооң
боттанылганын сарыг шажын өөредилгезинге болгаш
шинчилелдерге деткимче көргүзөр фондунуң ачызын-
да чедип алган. Шажын-чүдүлге төлээлери билиин
бедидерлер, эрги моол дылды болгаш ажил-хожул-
га херек өске-даа чүүлдерни шиңгээдип алырлар.
Ламаларның немелде билии – бирги чаданың сорул-
газы.

Алызында барып сарыг шажын өөредилгезинге
болгаш шинчилелдерге деткимче көргүзөр фонд
хүрээниң чыып турары хуурактарының эге
өөредилгезинге өмөк-дөмөк болур дээрзинге идегеп
турар бис.

Эге өөредилгени организаастаарыга бис-даа,
Тываның күрүнө университети-даа база Тываның
Камбы-ламазының эргелели-даа тускай чөпшээрелди
алыр уjurлуг бис. Ол дээрге узун орук, ынчалзажок
хамык чүүлдер эки болуп төнөринге бүзүрээр бис.

– Ол бүгүнү тудупку дег девискээр бар де?

– Бар-бар, тудугнуң ийиги ээлчээн чорударына
көрдүнгөн хүрээниң чери бар. А эң-не кол чүүл – ооң
кол хүрээден ырак эвези.

– Конференцияга чөөн чүктүң чаңчыл болган
эмнээшкини хөгжүдериниң эргежок чугулазының
дугайында хөй чугаалажып турду. Бо адырга Туб-
тен Шедруб Линг хүрээзи-биле кады чүнү бодап
турар силер?

– Ооң чанынга чөөн чүктүң чаңчыл болган эмнээш-
кин төвүн, клиниканы тудар планныг бис. Ол төп
бүгү Россияга уjur-дузалыг болур. Бистиң эрттирип
турарывыс бо конференция ол бүгүнүң эгезин салып
турары ол-дур.

– Өөредилге төптүг, чөөн чүктүң чаңчыл бол-
ган эмнээшкин клиникалыг дазылгандан аңгыда,
хүрээниң чанынга алызында барып улуг тудуг-
суур тудар деп турар силер бе?

– Ийе, спортчу төптү – ушу болгаш кадыкшыл-
га гимнастиказы цигун ордузун тудар деп планныг
турган бис. Кедизинде барып, ол бүгү амыдыралга
боттаны-ла бээр боор. Спорттуң бо хевирлери бисте,
Тывада, улуг сайзыралдыг, бистиң уруглар янзы-бүрү
маргылдааларга эки түңнелдерни көргүзүп турарлар.
Сергей Күжүгетовичиниң күзели-даа ындыг кижы: эм-
нээшкин болгаш ушу төвүн тургузары, оларның кады
хөгжүлдэзин чедип алыры. Ынчан харын дээр дээн
специалистерни чалап, чүгле уругларны эвес, а улуг
кижилерни, тус черниң башкыларын өөредип, мастер-
класстарны эрттирип турар апаар бис.

– Баштайгы дээрзинде Тубтен Шедруб Линг
хүрээде каш лама башкылар барыл?

– Сес хире. Амгы үеде алды кижиге, Индиядан
келген төвүт ламаларга, күш-ажылчы чөпшээрелди
долдуруп тур бис. А арткаанары дээрге бистиң тыва
ламаларывыс-тыр.

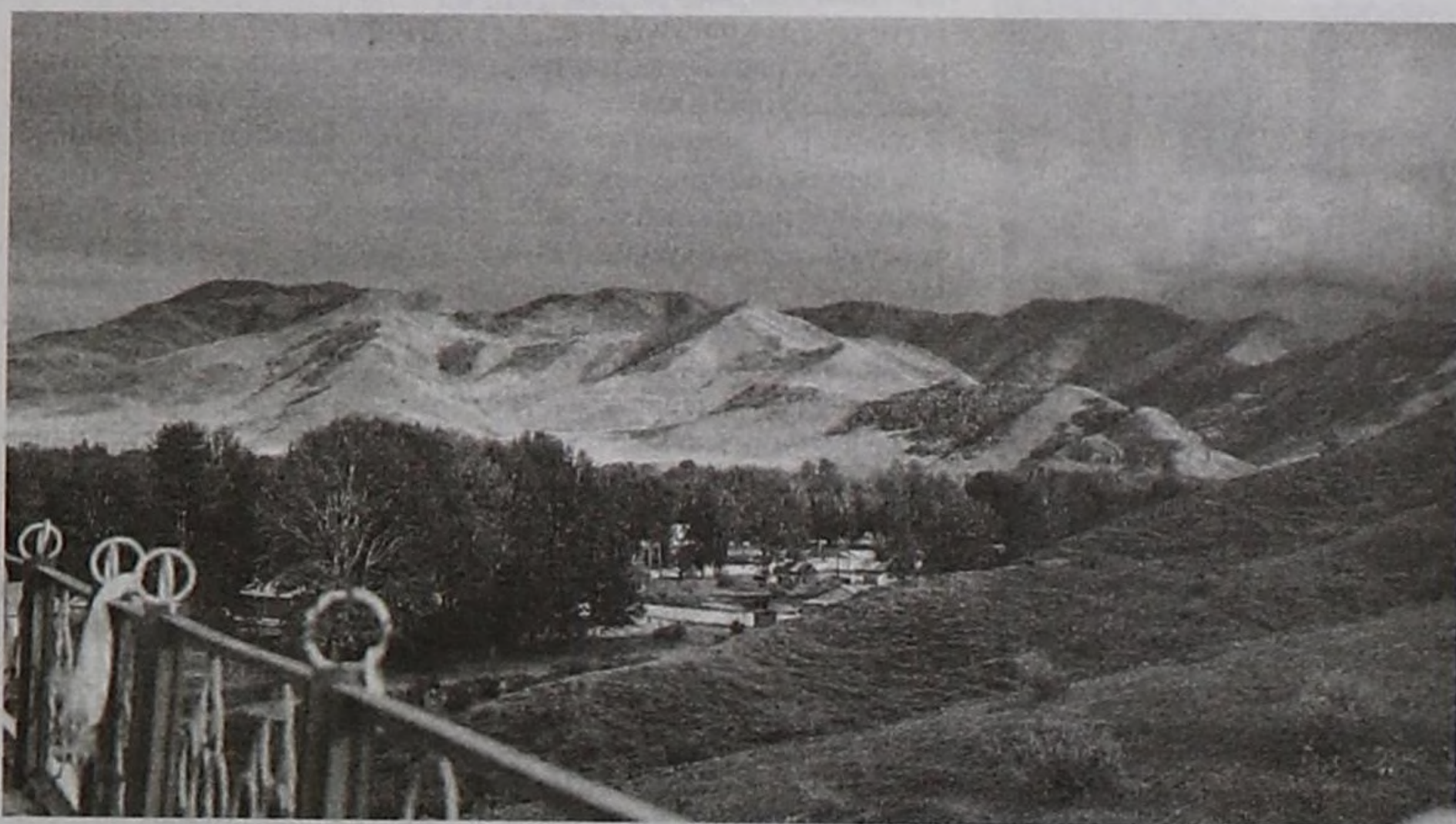
Амдызында хүрээге ажилдаар ламалар келбээн,
үш ай дургузунда тускай чалаткан ийи лама ажилдап
турар. А ол ышкаш Тываның Камбы-ламазы Нацык-
Доржу база Цеченлинг хүрээзинде доктаамал ажил-
дап турар төвүт башкы үргүлчү кээп турар.

– Келир үеде ламаларның саны каш апаарыл?

– Дазылганы тудуптарывыска, үжен кижы чеде
бээр. Тубтен Шедруб Линг дээрге чүнүң-даа мурнунда
езу-чаңчылдарның хүрээзи-дир, аңаа бүрүнү-биле
сагыл четтирген ламалар чурттаар болгаш бараан
болурлар.

/ РИА Новостиден А. ХЕРТЕК очулдурган.
Роман СУХОСТАВСКИЙНИҢ тырттырган
чуруктары.

Шуй сумузунуң төрөл аймактары

Алтай Республиканың болгаш Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хем-чик кожууннарның кызыгаарында, Республиканың мурнуу-барыын чүгүндө Бай-Тайга кожууннуң Шуй сумузу турар. Эрткен чүс чылдың 30 чылдар үезинде суму тургустунган. Барлык, Шуй, Ак-Хем, Бавыдай, Дустуг-Хем, Чиңге-Каът, Узун-Хем, Сайлыг-Хем хемнерниң аксынга Чаңгыс-Терек деп черге сумунуң баштайгы чурттакчылары болур төрөл аймактар чурттап чораан.

Хертек, Иргит, Кара-Сал, Кара-Донгак, Куулар, Кужугет, Монгуш, Ооржак, Саая, Салчак, Сарыг-Донгак, Сарыглар, Ховалыг, Хомуш-ку дээш 14 аңгы аймак чурттап чорааны шинчилел ажылының түңнелинде илерээн.

Албан-езузуңуң сан-чурагайы-биле алырга, Шуй сумузунда бо хуннерде 1500 хамааты чурттап турар деп бүрүткеттинген-даа болза, көдээ черде ажил-агыйның чок болганы-биле, сумунуң аныяк-өскени найысылал

Кызылче болгаш соңгаар улуг хоорайларже-даа ажил, амыдырал дилеп чоруп турар.

Шинчилел ажылын кылган түңнелинде, 60 аңгы аймак Шуй сумузунда бо хуннерде чурттап турар. Барымдаа езу-гаар чурттакчы чоннуң саны муңдан ашпас.

1944 чылда Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ге каттышканының түңнелинде, чамдык хамаатыларның адын фамилия, а бир чамдызының фамилиязы ат кылдыр бижиттинген турган. Ол дээрге паспортчулуга ажылын чору-

дуп турган ажилдакчыларның частырыы. Ооң салдарындан амгы үеңиң аныяктары бодунуң шаг шаандан чиңгине аймаан билбес таварылгалар база бар.

Шуй сумузунда бо хуннерде чурттап чоруур төрөл аймактар:

Паспортчу-дулга соонда	Паспорт-чулуга бетинде
------------------------	------------------------

1. Алдай – Донгак
2. Анарат – Сарыг-Донгак
3. Бавуу – ?
4. Балчын-Даваа – Хертек
5. Дажый-оол – Иргит
6. Дамбаштай – Сарыг-Донгак
7. Дамбыл – Сарыг-Донгак
8. Дары-Хоо – Хертек
9. Делгер – Иргит
10. Донгак – Донгак
11. Доржу – Хертек
12. Дугар-оол – ?
13. Иргит – Иргит
14. Калдар-оол – Хертек
15. Калчан-оол – Хертек
16. Канчыыр – Хертек
17. Кара-Донгак – Кара-Донгак
18. Кара-Сал – Кара-Сал
19. Конгар – Хомуш-ку
20. Кончук – Кара-Сал
21. Кочаа – Кара-Сал
22. Кудурукпай – Хертек
23. Кунгаа – Кара-Сал
24. Кургек – Кужугет
25. Кускулук – Хертек
26. Куулар – Куулар
27. Кызыл-оол – Хомуш-ку
28. Лапчаа – Монгуш
29. Мандараа – Салчак
30. Мөнге – Кара-Сал
31. Ондар – Ондар
32. Ооржак – Ооржак

33. Опен – Хертек
34. Очур-оол – Хомуш-ку
35. Саая – Саая
36. Салчак – Салчак
37. Сарыг-Донгак – Сарыг-Донгак
38. Сарыглар – Сарыглар
39. Серен – Хертек
40. Серенот – Хомуш-ку
41. Соржу – Хертек
42. Сотпа – Куулар
43. Сурун – ?
44. Хертек – Хертек
45. Хирлиг – Хертек
46. Хомуш-ку – Хомуш-ку
47. Чагыр-оол – Хертек
48. Чамьян – ?
49. Чаш – Кара-Донгак
50. Чоштак – Хертек
51. Чускук – Саая
52. Чыдым-оол – Хертек
53. Чымба – Хертек
54. Чыргал – Кара-Донгак
55. Шагаалан – Хертек
56. Шойдан – Салчак
57. Кашпына – Кужугет
58. Кужугет – Кужугет
59. Кудурукпай – Иргит
60. Кудурукпай – Хертек
61. Оолак – Хертек

Оларның аразында эң-не хөй санныг аймактар: Хертек, Донгак, Салчак, Ооржак, Хомуш-ку, Сурун, Куулар. Шуй сумузу тургустунуп тургаш, 14 аймактан эгелээн болза, бо хуннерде оларның саны 60 чеде берген. Аймактар немешсе-даа, чурттакчы чоннуң ниити саны чылдан чылче эвээжеп олурар. Ол чүгле Шуй сумузунуң эвес, республиканың дыка хөй сумуларының чидиг айтырыы болуп турар.

/ Буян ООРЖАК.
/ А. ОНДАР очулдурган.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

| ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН |

”Дегбес боону” хунаадып алды

(Болган таварылга)

Бо чыл, бурган өршээп, думаа-ханаа-биле өршээлдиг болду. Арат-чон амырап, Дус-Хөлге мага хандыр эмненип дыштанганнар. Мен база чеди айның сөөлгү хуннеринде Дус-Хөлге дыштанып чордум.

Дус-Хөлүвүс шагда ышкаш ”чудаңгы” эвес, чараш-сили кедергей апарган, кижиниң сагыш-сеткили өөрүүр. Дус-Хөл мени ынчаар уткуп алды. Сактырымга, хөл аяс хүн караанга чайнап, эштип ал деп чазык хүлүмзүрүп-даа чыткан ышкаш. Каракка илдигер чаартылгалар көскүзү-биле хөй: электри чырыын, соталыг харылзаазын кириген, медпункт-даа бар чорду.

Дыштанып келген Таңды чурттакчыларының чугаа-зындан алырга, мындыг чорду. Мооң мурнунда чылдарда октаттынып кагдынар чыгыы апарган хөлче Таңдының чагырга даргазынга ажилдап турган Алик Кертик-оолович ынаар улуг сагышты салганы илдең. Дус-Хөлден аңгыда,

база өске чаартылгалар бар. Чижээ, Бай-Хаактың чоогунда Уургайлыг аржаан, дыштанылга аллеясы, бедик үнүш-дүжүт алыр тарылга шөлдери дээш оон-даа өске. Турза – узун, тутса – мөге, шыңгыы негелделиг, чонунче сагыш салыр, кижилер-биле чугаалажып билер, ажил-ишчи даргазының депшип чоруй барганынга таңдыжылар арай хомудаксаар чордулар.

Дус-Хөлге келгеш, чурттаар өрээл дилээш, тыппаан мен. Ынча хөй пансионаттар бар-даа болза, хостуг орун шуут чок. Чоннуң дыка хөй болганы ол. Душ болуп, чаа тиккен өгдө бир орун бар болган. Өртээ аар-даа болза, амырап, беш хонук дыштандым.

Кончуг-даа эки, кааң-аяс хуннер турган. Бир-ле катап эштип, кара малгаш-биле чагдынып алгаш, хүнге дөгеленип, элээн үр болган мен. Эжинген улуг, бичии кижилер кара-шаар, каткы-хөглүү кончуг. Бо удаада хөлге эштири ам болган боор дээш, дүште-ки чем чип алыры-биле чурттап турар өөмчө басыптым.

Шагда оңгул-чиңгил черлерни чаартып дескилеп, дөрбелчин плиткалар, брусчаткалар чаткылап каан. Чадаг кижилер селгүүстеп кылаштарга, эптии кончуг. Оруктуң ийинде дыштанып олурарынга эптиг сандайлар база бар. Ол дески оруктап таваар боданы аарак басып олур мен.

Канчангаш-ла көөрүмге, бир сандай чанында улуг назы-харлыг хөй кижилер бөлдүнчү берген турлар. Сонуургааш, чеде бердим. Көөрүмге, бир улгады берген угбай, ”Дегбес боо” деп номну ыыткыр кылдыр номчаан, артканнары аажок сонургап дыңнаан, мындыг. Ону дыңнаан дыштаныкчыларның чамдызының арыннарында хүлүмзүрүг чайнаан, а бир чамдыктары ханы бодалче кире бергилээн турар. ”Дегбес боонуң” ээзи номчуп доозупкаш, артканын эртен номчуур бис дээрге, турган улус таравайн, ”Шак эрте-дир, номчу даан, угбай” дээрге, оозу ынавайн, дедир тепкеш турупкан. Чанынга турган бир аныяк херээжен: ”Каям, но-

муңар көрейин” – дээрге, бербейн, холунда хаптың иштинче суп чыдырда, демгизи даянгыштыг багай кадайны ойтур идипкеш, ”Дегбес боону” күш-биле хунаап алгаш, дезип ыңай болду. Улустуң алгы-кышкызы-даа кедергей. ”Милиция! Үптеп каапты!” – дээр-даа кижилер бар. Ном хунаап алган аныяк херээжен кедергей-даа дүрген маңнаар кижилер болган. Аа, хупура, кырган улус кайын чедер чүвөл, дораан-на корпустар аразынче кире халааш, чашты хона бербедиве. Артында кара-хөө карак шилдиг. Ону кижилер эртенде танывас-даа. Кандыг кончуг туразы улуг чоор, улуг назылыг улус хүндүлевес. Ойтур иттириккен кырган ковайып олуруп алгаш: ”Че, номчуур ыйнаан, эртен дөмей-ле чанар мен, Арбаттан садып алыр мен” – деп олурар чорду.

Тыва Республикада ат-сураа билдингир, чоннуң ынак чогаалчызы Лидия Херлииевна чонунга сонурганчыг, номчуттунгур номну бижээн-дир. Арбатта ном

садып турар черден улус ”Дегбес боону” хөлчөк айтырар. Ынчангаш бо номнуң тиражын бичии көвүдеткеш, катап парлап үндүрер болза эки-даа ышкаш. Номнуң авторунга гонорарын төлөп-даа бергей-ле. Лидия Херлииевна моон-даа соңгаар ”Дегбес боо” ышкаш, хоочуннарда-даа, аныяктарга-даа утка-шынары чоок номнардан бижириң диледим.

/ Александр ООРЖАК,
күш-ажылдың хоочуну,
РФ-тиң улус өөредилгезиниң
хүндүлүг ажилдакчызы,
Алдан-Маадыр суурнуң хүн-
дүлүг чурттакчызы.

Төөгүлүг суурже аян-чорук

Бо чылдың август 27-де республиканың культура болгаш уран чүүлүнүң хоочуннары төөгүлүг Суг-Бажы суурже турисчи аян-чорук кылып үнүптүвүс. Суурга чеде бергеш, бир дугаар барган черивис бөдүүн арат Дартаакы Оюннуң (сөөлүндө тыва Иван Сусанин деп адай берген) болгаш өске-даа кызыл партизаннарның дузалакчылары — араттарның маадырлыг чоруун бижип көргүскен тураскаалга мөгейдивис.

Улаштыр Тываның Национал музейининиң салбыры — Кочетов суурда төөгү-мемориалдыг музейге кээривиске, бисти музейниң

аныяк эргелекчизи Саглаана Омаковна Монгуш биле музейниң хоочун ажылдакчызы Владимир Сергеевич Оюн уткуп алдылар.

1921 чылдың август 13-те Суг-Бажына бүгү Тываның төлээлекчилериниң үндезилекчи Хуралына Тыва күрүнени тургузар дугайында төөгүлүг резолюцияны хүлээп алганын база Хуралдың болуп эрткен бажынын, кызыл партизаннарның штавын көргүзүп, тайылбырлааннар. Ол ышкаш тураскаалдарлыг шөлде Тываның Араттың революстуг намының тургузучуларының бирээзи Күрседи Кенден оглу Оюннуң, кызыл партизаннарның командири

Сергей Кузьмич Кочетовтуң болгаш бээзи ноян Ажыкайның дугайында солун тайылбырны база кылганнар.

Бис, хоочуннар, Тывавыстың төөгүзүн багай эвес билер-даа болзувусса, бо төөгүлүг болушкуннар болуп турган черге чорааш, дыка хөй чүүлдерни билип ап, караавыс-биле көрүп, холувус-биле тудуп суйбап-даа турдувус.

Ынчангаш бо төөгүлүг черже салгалдарывысты эккээр болза, патриотчу кижизидилгени күштелдирер сорулгавыска дыка-ла улуг идигни бээр боор.

Музейниң ажылдакчылары боттарының ажылынга ды-

ка-ла бердинген улус чорду. Ылаңгыя хоочун культура ажылдакчызы Владимир Сергеевич Оюн кандыг-даа хар-назылыг улуска чедингир, билдингир кылдыр тайылбырлаар киж болду. Мен бодум хуумда чүге ыяап-ла бо Суг-Бажына төөгүлүг Тургузукчу Хурал болуп эрткен деп айтырымга, дорт харыны билип алдым.

Черле Суг-Бажы суурнуң чурттакчы чону, Таңды кожуунуң удуртулгазы-даа төөгүзүңге дыка хумагалыг чон деп билип алдывыс. Ооң бадыткалынга ол музейниң девискээринде тускайлатынган шериг операциязынга бажын салган маадыр оолдарывыска онзагай тураскаал самбыраны тургусканы база Ада-чуртувустуң Улуг дайынынга, Афган, Чечен дайынарынга киржип чораан Суг-Бажы суурнуң маадырларының ат-сывын мрамордан кылган тураскаалдарда кири бижиттингени болуп турар.

Дараазында суурнуң чыгырга даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Алимаа Оюн изиг шайы-биле уткуп-хүлээп ап, суурнуң

төвүндө Бурганнар аллеязынга, «сымыраныр терекке» чедирип, солун тайылбырны кылды. Бурганнар аллеязын тускай төлөвилел-биле идеп-кейжи бөлүк эгелээнин, тудуп тургузарынга чоннуң идеп-кейлиин Алимаа Владимировна чоргаарал-биле чугаалап турду. Ам бо хүннерде тейлеп кээп турар чон үзүлбес, даштыкыдан туристер безин кээп турарын демдегледі.

Бо хүннүң аян-чоруу сагыш-сеткиливиске дыка-ла таарышты. Ынчангаш бо солун үнүүшкүннү удуртуп эрттирген Культура хоочуннарының чөвүлелиниң даргазы Зоя Доржуевна Монгушка, бисти деткээн культура сайыды Виктор Сергеевич Чигжитке, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының регионалдыг салбырының депутаттарына, Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының удуртулгазынга, бисти сөөртүп чораан чолаачы дуңмавыска улуу-биле өөрүп четтиргенивисти илереттивис.

/ Алефтина ХАЛБАЖЫК,
культураның хоочуну.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

| ҮНЭЛЭЛ |

«Өске орандан оол» — уругларга чаа ном

«Киж болуру чажындан, аът болуру кулундундан» деп тыва улустуң үлегер домааның утказы ханы. Үлегер домакка үндезилеп алгаш, бистиң өгбелеривис ажы-төлүн төлөптүг мөзү-бүдүштүг кижилер кылдыр кижизидип чораан.

Чаш төлдү бичиизинден эгелеп эки чаңга доруктуруп өстүрерге, ол бүгү назынында мөзүлүг киж болур дээрзи частырыг болбас. Шак ындыг бодал-биле Зинаида Серен-Чимит «Өске орандан оол» деп фэнтези жанрынга бижиттинген чогаалының кол маадыры Хүнчүгешти болгаш ону долгандыр турар эш-өөрүн бир-мөзүлөш кылдыр чуруп көргүскен. Хүнчүгештин эки мөзү-бүдүштүг төл болуп хевирлеттинеринге ооң ада-иези салдарлыг

болуп турар. (Ада-иезиниң төөгүзүн «Хуулгаазын ак аъттыг кыс» деп фэнтези тоожуздунан номчуп болур. Чогаал ам-даа хөй кезектерлиг болур деп даап бодап тур бис. Чүгө дээрге чогаалдың кол маадырларының ужуралдарын ам-даа немеп болур.)

Зинаида Серен-Чимит уругларга «Өске орандан оол» деп тоожуда чаа өртемчейни аядып, оларны күш-ажылга ынак, найыралга шынчы, мораль талазы-биле арыг, аажы-чаңы чараш, туружу быжыг, бергелерге торулбас, тене-к-муңгак, чалгаа болгаш өжеш-дедир болбазынга кижизидип, билишкенин болгаш угаадышкынны берип турар деп түңнелге келдивис. Тоожунуң кол маадырлары Хүнчүгеш болгаш Чойганны хензиг чаштар чаптаар, номчук-

саар, өттүнүксээр кылдыр бижээн. Чогаалчы бичии чаштарның делегейин кончуг эки билер болгаш назы-хар аайы-биле оларга тааржыр кылдыр чогаалды бижээни тускай. Чогаалчының тоожузу сөс-домааның бөдүүнү болгаш чедингир-биле онзаланып турар.

Бойдус. Кайгамчыктыг чуртталганың, төрөөн чуртуң каас-чараш чурумалы. Киж — бойдустуң төлү деп чугаалап турары база, анаа эвес. Бойдус чок болза, кижилерниң чер кырынга амыдыраары берге. Бойдус кижиниң иези-биле дөмей. Бо теманы Зинаида Салчаковна «Көстүк», «Анаит» деп эгелеринде

тода көргүзүп, бойдустуң чаяап кааны эм оъттарының хуулгаазын күжүн чырытканы база онзагай. «... Ол байлак оранның чурттакчылары бойдузунга дыка ынак, хүндүлээр, хумагалаар, бүгү амыдыралы бойдуста...».

/ Сайлык ОЛЧАТ-ООЛ,
төрөөн дыл болгаш литература башкызы.
Ак-Довурак хоорай.

Чогаалдарыңарны манап артывыс

Зинаида Серен-Чимит бичии уругларга, «Өске орандан оол» деп орус, тыва ийи дылга номну бижип, чырыкче үндүргенинге улуу-биле өөрүп четтирдивис!

Уругларга бижээн тыва номнар эвээш болгай, бо кайгамчык чараш, эки шынарлыг чаа ном үнүп келирге, улуг өөрүшкү-биле алдывыс. Өөреникчилеривис тыва, орус ийи дылга бижээн боорга, дыка сонургап номчуур болду. Бис, библиотека ажылдакчылары, «Өске орандан оол» кайгамчык эки, солун, ажыктыг, кижизидилгеге уjur-утказы тааржыр деп санаар-дыр бис. Ном уругларны өөртүп турары чоргааранчыг. Ам-даа солун чогаалдарыңарны манап артывыс, хүндүлүг Зинаида Салчаковна.

/ Чечекмаа СААЯ,
Шуй суурнуң уруглар библиотеказының эргелекчизи.

МЕДИАХОЛДИНГ «ТУВАМЕДИАГРУПП»

ОБЪЯВЛЯЕТ КАСТИНГ ДЛЯ РАБОТЫ В

ТЕЛЕКАНАЛЕ "ТУВА 24"

ПО СЛЕДУЮЩИМ СПЕЦИАЛЬНОСТЯМ:

- корреспондентов
- монтажеров
- операторов
- ведущих

НЕТ ОПЫТА РАБОТЫ?
МЫ НАУЧИМ!
Ждём тебя
в нашу дружную команду!

Конкурсный отбор кандидатов
состоится 25 октября в 18:00 часов по адресу:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, 100, 4 этаж, студия
телеканала "Тува 24". Тел. Для справок 8 (39422) 3-00-12.

Реклама 12+

Музыкальная передача на канале "Тува 24" ОТ ВСЕЙ ДУШИ (ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР)

17.00-19.00 17.00-19.00 8.00-9.00
ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

- 1 ПЕСНЯ
- 6 ФОТО
- 00 70 СЛОВ

3500Р

Стоимость дополнительного слова: 50 руб.,
фото: 150 руб., песня: 700 руб.

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tuvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49

12+

29 октября 2023 года в 12:00 часов
состоится общее собрание членов СНТ № 13
на детской площадке.

ООО «СЗ Энергострой» срочно требуются:

- Водитель сидельного тягача MERCEDES-BENZ ACTROS, категории Е

- Машинист тяжёлого гусеничного крана ДЭК-251

- Начальник ПТО

- Мастер бетонного завода и арматурного цеха

- Крановщик на XCMG-XCT-25T

- Разнорабочие

- Столяр-жестянщик

- Мастера СМР

БРИГАДЫ: плотников-бетонщиков, каменщиков, отделочников, штукатуров, маляров

- Заместитель главного бухгалтера

- водитель категории Е, на супер МАЗ для работы по городу.

☎ 8-913-351-51-40 (звонить в рабочее время)

📍 г.Кызыл, ул.Колхозная 2а

ВАКАНСИЯ! ВАКАНСИЯ!

Реклама 12+

| КАДЫКШЫЛ |

Грипптен камгаланыры чугула

Грипптен камгаланырының эң не бүзүрелдиг аргазы – аңаа удур тарыдары. Кызыл хоорайда уругларның республика эмнелгезинин иммунитет быжыглаар салбырының дыңнадып турары-биле алырга, план ёзугаар 2023 чылда Кызыл хоорайда 34157 уругну гриппке удур тарыыры көрдүнгөн.

Оларның иштинде 6 айдан 3 харга чедир 2882 чаш уругну тарыыр ужурулуг. Бо хире назы-харлыг уругларны тарыырыда, эмни 2 үзүп салыр. Амгы үеде бир дугаар тарылганы 2743 уруг алган. Ол дээрже планның 95,2 хуузу күүсеттинген. 2 дугаар кезээ-биле амдыызында 21 уругну тараан.

3 хардан 7 харга чедир уруглар садтарынче барып турар 5498 бичии уругну тарыыр сорулганы салган. Амгы үеде оларның 4303-ү тарыткан. Ажылдың 78,3 хуузу күүсеттинген.

Ол-ла хире назылыг уруглар сады барбайн турар 1589 уругну тарыыр ужурулуг тургаш, амгы үеде 1387 уругну тараан. Уруглар бажыында планда кирген 52 уругнуң 24-ү тарылганы алган. 21740 школачыны бо чылын гриппке удур тарыыры планнаттынган. 8980 өөреникчи амгы үеде тарыдып алганнар. План ёзугаар 2396 студентиниң 1280-и тарыткан. Ниитизи-биле 18738 назы-четпээн уруг гриппке удур тарылганы алган.

Гриппке удур тарыыр эм эпидемиологтук сезон эгелээриниң мурнунда-ла баш удур кээп эгелээн. Август 29-туң хүнүнде 4 валентилиг 7990 доза Ультрикс-Квадри, школачыларга салыры-биле 12300 доза Совигрипп тарылгазы сентябрь 27-де келген.

Дараазында гриппке удур тарыыр эм ноябрь айның эгезинде келир. Вакцина келирге-ле, арткан уругларга база тарылганы салыр. Өөредилге черлеринче үнүшкүннерни доктаамал кылып, тарылга ажылдарын чорудуп турар болгаш, план аайы-биле гриппке удур тарылга ажылдары үе-шаанда чоруп турарын Республиканың уруглар эмнелгезинин иммунитет быжыглаар салбырының эргелекчизи Ай-Суу Эрес-ооловна Куулар демдеглээн.

Чылдың-на гриппке удур тарыдып алыры кончуг чугула дээрзин Ай-Суу Куулар чугаалаан: "Грипптен аарааш, дегдиргеш, эмнелгеде чыдып эмнедип турар уруглар аразынга тарылга албаан уруглар болганчок таваржыр. Тарыдып алырга, эки талазы аарыдаа бээр болза, чиик чадага эртер. Ынчангаш аргалыг болза тарылгадан ойталаан ажы чок деп ада-иелерни кыйгырып турар бис. Чугаалап турбуже, тарылгадан ойталап кааптар ада-иелер база бар. Оларның уругларынга тарылга салыр эргевис чок. Тарылгадан ойталаан деп демдеглен каары артар".

Гриппке удур тарыткан соонда, чөдүрүмзүрөп, эъди изип болур. Тарылга соонда эртер ыңдыг демдектерден короткан ажы чок. Чамдык ада-иелер ону тарылга салдырган соонда аарый берген деп соора билип алыр таварылгалар база бар. Өскээр чугаалаарга, тарылганы салыптарга, вирустарга удур организмниң камгаланып турары ол.

/ Чыжыргана СААЯ.

Издательский дом

ТЫВАМЕДИАГРУПП

БОЛЬШОЙ РОЗЫГРЫШ ПРИЗОВ! »

Подпишись на газеты:

"Шын
+
Тыванын
аныяктары"

или

"Тувинская
правда
+
Сылдысчыгаш"

на первое полугодие 2024 года
с 15 сентября по 20 декабря 2023 года
и прими участие в розыгрыше!

Условия:

- 1) оформить подписку в указанные газеты в любом почтовом отделении филиала ФГУП "Почта России" или на сайте podpiska.pochta.ru
- 2) прислать копию квитанции на эл.адрес: tuvamedia@bk.ru или 8-923-267-0749.
- 3) зарегистрироваться по номеру тел.: 8(39422)2-18-10.

ГЛАВНЫЙ ПРИЗ-
СТИРАЛЬНАЯ
МАШИНА!

- термopot чайник,
- микроволновая печь,
- блендер погружной,
- блендер стационарный,
- электрочайники,
- сертификаты на музыкальное поздравление "От всей души" (телеканал Тува 24),
- сертификаты на сувенирную продукцию,
- сертификаты на подписку в газеты и журналы.

Подробности розыгрыша, количество призов и порядок проведения можно узнать по адресу: г.Кызыл, ул.Красноармейская, 100, каб.309
Тел.: 8(39422)2-18-10, 3-33-22,
8-923-267-0749
ГЛУ РТ "ИД "Тывамедиагрупп"
ИНН 1701062430

Реклама 12+

| БАШКЫНЫҢ БЕДИК АЛДАР-АДЫ БОЛГАШ ТУРУЖУ |

Математика эртемнерниң кадыны

Чолдаксымаар дурт-сын-ныг, арнында хүлүмзүрүг чайнаан чараш шырайлыг эртемден кадын, шимчен-гир, эрес чаңныг, кижизиг мөзү-бүдүштүг, кандыг-даа кижиниң кичээнгейин бодун-че хаара тудуптар, онзагай, солун кижилерниң бирээзин номчукчуларга бөгүн та-ныштырар сорулгалыг мен.

Ол дээрже Надежда Маасовна Кара-Сал – педагогика эртемнериниң кандидады, доцент, РФ-тиң өөредилгезиниң тергини, ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы, кызымак күш-ажылы дээш хөй-ле медальдарны эдилекчизи, 47 чыл үзүктел чок ТывКУ-нуң физика-математика салбырында башкылап ажилдап чоруур, Тывавыстың ховар талантылыг кыстарының бирээзи.

Новосибирск хоорайның башкы университетиниң физика-математика факультетин дооскаш, Кызылда күрүнениң педагогика институтунга күш-ажылчы базамын эгелээн. 1989 чылда Ленинград хоорайның А.И. Герцен аттыг башкы институтунга “Математика бодалгаларын бодаарына арга-дуржулга” деп темага кандидат диссертациясын камгалаан. Надежда Маасовна ажилдап келген үелеринде математика кафедрасын эргелекчилеп, ооң өөредилге талазы-биле оралакчызынга, факультеттиң деканынга чедир чадалар аайы-биле хөй-ле чылдар иштинде депшип ажилдап келген. Башкылаашкын ажылындан аңгыда, эртем-шинчилел ажылын база кылып, 90 ажыг өөредилге-методиктиг болгаш эртем-шинчилел ажилдарының автору болуп турар.

Ачазы Маас Серемелович биле авазы Макмаа Опунаевнаның алды ажы-төлүнүң хеймер кызы болуп төрүттүнген. Ачазы бодунуң үезинде бир тускайлаң, ховар хам чаялгалыг, черле олут орбас, чыдын

чытпас, «холу алдын» ус-ше-вер кижичораанын, авазы Надяны божупкаш, аарааш, чок болганын кырган-авазы чугаалап чораан. Авыралдыг кырган иезиниң болгаш ачазының кады төрөөн думмазы Имижаан башкының буянының авыралында тодуг-догаа өзүп, кады төрөөн улуг акызы Байыр Маасович, угбазы Кызыл-Уруг Маасовна авазының орнун солуп, бичии думмаларын өрү тыртып, дузалажып чорааннар.

Амгы үеде олар шупту дээди эртем-билигилг, чонунга, чуртунга ажыктыг кижилер болуп, ажилдап-чурттап чоруурун Надежда Маасовна улуг чоргаарал-биле сактып, көдээ черге өскөн болгаш, кандыг-даа кара ажилдан чалданмай, шуптузун холу-биле кылып, күш-ажылга улуг дадыгышкынның оруун эрткенин чугаалап олурар. Олар шупту хөгжүмге, спортка онзагай хандыкшылдыг, номчутунарынга ынак болганнар.

Надежда Маасовнаның эгелээшкени-биле 2019–2022 чылдарда физика-математика факультетиниң баазына Нобель шаңналының эдилекчизи Ричард Фейнманның төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюнга тураскааткан хемчеглер эртип, аңаа физик

эртемденнер – А.Ж. Жафяров, С.Я. Савельев, С.В. Ларин, М.В. Носков, В.А. Шершнева олар-биле ужуражылгаларны, семинарларны, организастааны ук өөредилге чериниң болгаш республика амыдыралының сайзыралына балалбас төөгүлүг исти арттырганын демдеглевес арга чок. База-ла

башкының удуртулгазы-биле ТывКУ-нуң методистериниң чөвүлели тургустунган. Надежда Маасовна национал школаларга 5–6 класстарның математика номнарын орус дылдан тыва дылче очулдуруп, математика башкыларының билиг бедидер курстарының солуттунмас лектору болуп, талантылыг аныяк башкыларны дилеп, тыва-рынга Эртем-эксперт чөвүлел каттыжышкынының комиссиязының ажылынга киржип, “Келир үеже базым” деп эртем-практиктиг конференцияның жюриин даргалап, Кызылда президентиниң кадет училищезинде чылдың-на эртип турар “Чалыыларга эртемнерниң эгези эгин-кожа” деп эртем-практиктиг конференцияны, олимпиадаларны, мөөрейлерни организастап келген. РФ-тиң Тывада дээр башкыларның шаңналдарының комиссиязын удуртуп, факультеттиң профугланышкын ажылын чорударына кожууннар-же үнүүшкүннерни кылып, өөреникчилерге лекцияларны номчуп, башкыларга семинарларны чорудуп, математика бөлгүмүңге студентилерниң болгаш сургуулдарның санга сонургалын оттуруп, бодалгаларны канчаар бодаарын тайылбырлап өөредип турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга,

бодунуң мергежилиниң мастери, ажылынга бердинген онзагай талантылыг улуг башкы.

Надежда Маасовна кезээде мергежилдин бедидип, математика башкылаашкынының чаа аргаларын өөренип көрүп, дилеп, тып, ону ажыглап турар. Ол бо чылдың июль 22–25 хүннеринде “Сириус” өөредилге төвүңге “Школачыларның эртем-технологтуг чогаадылгазында дагдынышкын ажылы” деп Бүгү-российжи конференцияның ажылынга Тывадан 3 башкы киржип, 100 ажыг бедик арга-дуржулга-лыг, дагдыныкчы башкылар эртемниң чаа технологиязының кол угланышкыннарын сайгарып, талантылыг уруглар, аныяктар-биле канчаар ажилдап турарының арга-дуржулгазын солуканы – конференцияның ажылының кол сорулгазы болган.

“Амыдыралче силерниң көрүжүңер?” дээр мээр айттарымыга башкының харыызы:

— Чиңгине ажылымдан аңгыда, ажы-төлүм, уйнуктарым – өөрүшкүм, чоргааралым, амыдырал-чуртталгамга даянгыжым болуп чоруурлар. Хостуг үемде хем кыдыыңа агаарлап, сула шимчээшкинер кылып, ынак хеминге эргеленип, эштип алыры – мээр улуг хандыкшылым база чараш бойдустан хуулгаазынарын тырттыраарыңа, эш-өөрүм-биле сагыш-сеткилим үлежип, классиктиг хөгжүмнү улуг сонургал-биле дыңнаксар мен.

Амыдыралымның кол өзээ – ынак ажылым, студентилерим, бодалгаларым – деп, Надежда Маасовна чугаалап турар. «Чаңгыс-даа хүн эр-тирбейн, бир-ле бодалганы бодаңар!» – деп, башкы студентилеринге чагып чоруур.

Аңаа немей, “Бир эвес эштип өөрениксээр болзуңза, сугже дидим кире бер, а бир эвес бодалга бодаарын күзээр болзуңза, ону бодап кировит” – деп, билдингир француз математик Дьердь Пойанн мерген сөстери-биле бо одуругларымы доостум.

/ Раиса ОНДАР,
РФ-тиң улус чырыдышкынының тергини, ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы, РФ-тиң Журналистер болгаш ТР-ниң чогаалчылар эвилелдериниң кежигүнү.

«Шынның» 100 чылынга чедир бижир мен

Эрзин кожуунуң Мөрөн сумузунуң хоочун чурттакчызы, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы Чечекмаа Кыргысовна Садиниң октябрь 20-де төрүттүнгөн хүнү. Ол «Шын» солунуң идепкейлиг бижикчизи.

«Ачам Кыргыс Килбекович Намдак партия кежигүнү, аажок шынчы кижичи. Ол мени «Бижип өөрөн, уруум. «Шын» солунче чүүлдерден бижип тур» — деп үргүлчү чагыыр чораан. Редакцияның кол редактору Шаравии дарга турда, штаттан дашкаар корреспондент деп атты-даа алган мен. Хоочун солунуус удавас 100 чылда-ар болгай, ооң юбилейинге чедир кожуунуусту, сумуу-ста болуп турар онзагай солун хемчеглерни ам-даа бижир мен» — деп, Чечекмаа Кыргысовна чугаалап турар.

Чечекмаа Кыргысовнаны ылап-ла олут орбас, чыдын чытпас, ажылгыр-кежээ хоочун деп болур. Ол – Мөрөн сумузунуң хөй-ниитижи, идепкейжи хоочуннарының бирээзи. Хоочунуң бажыңының девискээрин янзы-бүрү чечектер каастап турар. Огородунда ногаа-чимис, картофельди хөйү-биле тараан, бо чылгы дүжүдү элбек болган.

Хүндүктелдиг хоочун энеге быжыг кадыкшылды, узун назынны күзеп каалыңар.

/ Бистиң корр.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

“Тывамедиагрупп” ПБ
ТР-ниң КААКол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каът 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94

Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албанның Енисей эргелели
«Шын» солуну 18.10.2022 чылда
бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айт-
тыг саннары болгаш еске-даа
фактылары, дыңнадылары дээр
авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солунуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуң почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2450 кезек

2023 ЧЫЛДА “ШЫН”
СОЛУНУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10